

ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА:

ПІВДЕННО-ВОЛИНСЬКЕ ГОРОДИЩЕ

І ГОРОДИСЬКІ

РУКОПИСНІ ПАМ'ЯТНИКИ

XII – XVI В.

I. — III.

*Відбитка з Наукового Збірника Українського Університету в Празі
т. I.*

П Р А Г А.

НАКЛАД УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ.

ДЕРЖАВНА ДРУКАРНЯ В ПРАЗІ.

1923.

Високоповазаному
Професорови Евр. Ан. Ланцкому
на добрий вечір

50236

ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА:

зупи

зупи.

В Празі д. 12/І 1923.

ПІВДЕННО-ВОЛИНСЬКЕ ГОРОДИЩЕ

І ГОРОДИСЬКІ

РУКОПИСНІ ПАМ'ЯТНИКИ

XII — XVI В.

I. — III.

*Відбитка з Наукового Збірника Українського Університету в Празі
т. I.*

П Р А Г А.

НАКЛАД УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ.

ДЕРЖАВНА ДРУКАРНЯ В ПРАЗІ.

1923.

Олександр Колесса:

*Південно-волинське Городище
і городиські рукописні пам'ятники
XII—XVI в.*

I.

*Городище і городиські рукописі
XII—XVI в.*

Між тими українськими землями, що відіграли в давнину визначну ролю в історії нашого політичного життя і нашої культури одно з перших місць займає Волинь. З нею зв'язана одна з давніших історичних згадок про назву нашої рідної землі — Україна.¹⁾ З волинської землі дійшов до нас цілий ряд старинних пам'яток нашої мови — пергамінові рукописі почавши від XII в. Волинська літопись належить до найзамітніших творів нашого письменства. Овіяна вона місцями подихом живої народньої традиції, пронизана зразками високої поезії. На Волині написана знаменита Пересопницька Евангелія, якої пергамінова рукопись із р. 1556 відіграє таку важну ролю в історії українських перекладів святого письма, і має велике значіння для історії нашої мови, а почасти (мініатюри, орнамент) — й історії нашого мистецтва.

Про значний розвій старинного мистецтва волинської землі свідчать його останки, що переховалися до наших часів в її давніх осередках.

¹⁾ Ипатьевская Лѣтопись: Полное собрание русских Лѣтописей. Изд. имп. археогр. комисс. т. II. Спбургъ 1908. стор. 732, 889. Порівн. також М. Грушевський. Історія України-Руси. Львів. 1900. стор. 10.

До своїх вершин дійшло мистецтво і культура Волині в другій половині XIII в. за часів високо просвіченого князя Володимира Васильковича, про якого з такими похвалами говорить волинська літопись під р. 1289: „Влодимѣръ же вѣкъ разоумѣнъ притѣчѣ и темно слово и повѣстивѣ со епѣмъ много ѿ книгъ зане вѣ книжникъ великъ и философъ такого же не вѣ во всеи земли и ни по немъ не боудеть“¹⁾ — та вчислює подрібно церкви і будинки, які він велів побудувати та й інші пам'ятники мистецтва і письма, якими він обдарував церкви і монастирі.

Подаю тут виїмки із сего багатого спису — на скільки він відноситься до книг:

Зроуби горѣ . . . и нарѣ има ємоу Каменецъ . . . и црѣвъ постави Бѣговѣщенїа стѣа Бѣда . . . и євѣліє опракѣ оковано сребрѣмъ, аплѣть опракось и парѣа, и сѣворникъ, ѿца своего тоутѣ положи, . . . такѣ и оу Бѣлскоу пооустрои црѣвъ, иконами и книгами; оу Колѣшмерѣ . . . євѣліє списавъ и окова сребрѣмъ и да стѣои Бѣди и аплѣть списа опракѣ, стѣои Бѣди, . . . вѣ манастирь вѣ свои аплѣты да євѣліє опракѣ и аплѣть сѣ списавъ и сѣворникъ великыи. ѿца своего тоутѣ положи . . . и мѣтвеникъ да вѣ епѣпью Перемышльскоую, да євѣліє опракѣ, оковано сребрѣмъ сѣ жѣчюгѣмъ, сѣ же сѣписѣ бѣше, а до Чернѣгова посла вѣ епѣпью євѣліє опракѣ золотѣмъ писано, а оковано сребрѣмъ сѣ жѣчюгѣмъ . . . в Любомлѣ . . . євѣліє списа шпракѣ окова є все золотѣмъ, и каменїемъ дорогѣмъ, сѣ жѣчюгѣмъ . . . а другѣе євѣліє опракѣ же волочено шловирѣмъ, и цѣтоу вѣзложи на не сѣ финиптѣмъ. а на неи стѣа мѣнка Глѣкъ и Борисъ, аплѣть опракѣ, прологы списа вѣ мѣа изложено житїа стѣи оцѣ, и дѣканїа стѣи мѣнка . . . и мѣкнеи вѣ списа и триѣ, и охтан и єрмолон списа же и слоужевнї стѣоמוу Гѣургїю, и мѣтвы вѣрнїи и оутрнїи списа особѣ молитвеника, мѣтвени же коупї в прѣтопопинѣе и да на не ѣ гривѣ, коу и да стѣоמוу Гѣургїю. . . в Берестїн же . . . постави и црѣвъ стѣго Петра, и євѣліє да опракѣ шковано сребрѣмъ.²⁾

Книг, які він придбав, казав переписати або і „сам списав“ вчислено 47 (в тїм 12 книг Прольогів і 12 книг Міней),

1) Ипатьевская Лѣтопись . . . loc. cit. стор. 913.

2) Ипатьевская Лѣтопись loc. cit. II. стор. 925—927.

окрім невідомого числа книг, які він дав до церкви в Більську.

Де поділася богата спадщина по сім висококультурнім князю? Чи не переховалися бодай деякі з тих пам'ятників до наших часів під ріжними назвами тих рукописів, що їх до тепер знає фільологія?

Деяку підставу до розв'язки сього питання може нам дати докладніший розслід старинних волинсько-українських рукописів у зв'язи з тими політичними і культурними центрами, в яких або близько яких жив і працював князь Володимир Василькович.

Взагалі, розслід наших старинних пам'ятників у зв'язи з тими осідками, де вони були написані, або, коли сего докладно не знаємо, хоч вказівки на те, висновані з вісток про місце, де пам'ятники ті переховувалися, — може дати важні висліди для староукраїнської діалектології та трівку основу до поділу наших старинних пам'ятників на територіяльні групи.

Значне число волинських старинних рукописів надається до такого розсліду.

Тут хотів би я звернути бачнішу увагу на одну групу пам'ятників південно-волинських та на старинний, забутий тепер і не розсліджений культурний осередок, де вони були написані або переховані — на монастир в Городищі.

На широкому просторі України є велике число осель, що мають назву Городище. Є їх чимало і у волинській землі. Я маю на думці Городище положене над Бугом, недалеко Белза і Сокаля — отже в південній частині Волині, якої головним осередком був Володимир Волинський, одна із столиць князя Володимира Васильковича.

Р. 1902. переглядав я, як консерватор віденської центральної комісії для зберігання пам'ятників старини, бібліотеки василіянських монастирів у Галичині і робив у них палеографічні студії.¹⁾ Записи на старинних рукописах з XII—XIII в. т. зв. Христинопільським Апостолі, і т. зв. Бучацьким Евангелію, що вказували на монастир у Городищі — спонукали мене оглянути

¹⁾ Деякі замітки про пам'ятники нашої мови і письменства, що зберігаються у василіянських монастирях у Жовкі Крехові і Христинополі — оголосив я в звітному конспекті т. III за листопад і грудень 1902 р. с. 2—3. Втому часі відкрив я у василіянській бібліотеці в Лаврові відривки 3-х українських рукописів і видав їх п. н. „Лаврівські Пергамяні Листки з XII—XIII в. (Записки Н. Т. і Шевченка т. LIII. Льв. 1903.).

сю оселю, а також монастир о. о. Василян у Христинополі, де оба сі пам'ятники колись зберігалися.

Се Городище нині невеличка оселя. Сама її назва вказує на те, що вона стоїть на місці, де був колись город. — Який? — Невідомо. Вістки, які бачимо в історичних джерелах, що відносяться до західної України, — дуже скупі особливо для X—XII віків.¹⁾ Не полишили нам сі джерела навіть безпосередніх і докладних вісток про найдавніші історичні осередки волинської землі — про город Червень і город Волинь. Можемо щойно при помочі деяких вказівок та вмілих комбінацій означити місце, де лежали ті городи.²⁾

Тим трудніше дати відповідь на те, який город лежав на місці забутого тепер надбужьського Городища. Чи не лежав там в старину Всеволож, або котрий інший із давніх, знаних в історії городів, про яких положення іде ще спір у науці? На се питання моглиби пролити світло археологічні розкопи, яких, на скільки мені відомо, — в сьому городищі не роблено.

Лежить воно на великому острові, який творять два рамена ріки Буга, так що колишній город міг займати значний простір і добре надавався до оборони.

В догідному місці над рікою був побудований монастир. Нині він уже не існує. На його місці стоїть тепер стара деревляна церков — мабуть із XVIII в. Деякі давні церковні предмети, на пр. старинний образ за вівтарем, вказують на те, що вони були перенесені із давньої монастирської церкви.

Із неї походить і Помяник із XV в., віднайдений мною у притворі городиської церкви, в старій примітивній дубовій скринці, між недогарками свічок та непотрібною церковною всячиною. Помяник сей, якого докладніший опис подам дальше — містить у собі і деякі відомости до історії сего старинного монастиря.

Монастир у Городищі належав, поруч із монастирями Володимира Волинського,³⁾ до найдавніших монастирів Волині.⁴⁾

¹⁾ М. Грушевський Історія Укр. Руси. т. III. Льв. 1900 стор. 1.

²⁾ *ibid.* стор. 2—3, 13, 17, 477—183, —669.

³⁾ Голубинский: „Исторія русской церкви I. 2. Москва 1881. Тут подано спис монастирів домогольського періоду. Пор. стор. 629 і д.

⁴⁾ Велике число волинських монастирів виказано в книзі Е. Коссака: „Шематизмъ провинці св. Спасителя чина св. Василя Великого въ Галиціи и короткій поглядъ на монастирѣ и монашество руске отъ заве-

Його основниками та ктиторами першої старої монастирської церкви Успенія пресв. Богородиці були незнані ближче православні володарі. На се вказує виразно початок згаданого, віднайденого мною, незнаного до того часу Городиського Помяника з р. 1484, де сказано, що сей Помяник був заложений „въ ѡвители преставленїа сѣѣа влчца ѿшеа вѣа, ѿ прѣтыа ѿгдѣ вгѡматере. сѣѣа вѣа хрѣа ѿгдѣже сѣзѣша прѣвославної црѣе ѿ ктитѡры сѣѣго храма сѣгдѣ“.¹⁾

Ті „православнїи црѣе“ се мабуть українські князі.²⁾ Вони, ураз із иншими згаданими тут ктиторами монастирської церкви були певно вчислені в першому Помянику, який не дійшов до наших часів, або їх імена були може поміщені в перенятих (як се буває в Помяниках) з давнїйших Помяників уписах на перших видертих картках згаданого Помяника з XV в.

До ктиторів сього монастиря належали також міщане недалекого городу Белза, як на се вказує їх привілей надавання монастиреви ігуменів, потверджений грамотою короля Жигимонта III з р. 1590.³⁾ Значне число вписів Белзьких міщан бачимо так у найдавнїйшій часті перехованого до наших часів Помяника з XV в. — як і в пізнїйших редакціях і записах сього Помяника з XVI та XVII в.

На глибоку давнину сього монастиря вказують також записи на старинних рукописах — т. зв. Христинопільським Апостолі XII в. т. зв. Бучацьким Евангелїю XII—XIII в. і и., які колись належали до сього монастиря — а про які докладнїйше буде згадано дальше.

Про значіння сього монастиря, про його розголос і славу свідчить велике число вписів визначних давних українських (часом і неукраїнських) православних родів⁴⁾ із значної частини Волині, дня на Руси вѣры Христової ажъ по нинѣшное время.“ Львѡвъ 1867 — та у М. Гїжицького-Волиняка: „Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie wołyńskiem“. Kraków 1905.

¹⁾ Городиський Помяник з р. 1484 лист 1 а.

²⁾ Писець Мстиславового Евангелїя, Наслав, називає сего князя царем : *ѿзъ равъ вѣжнїи недѡстѡнїчнїи и хѡудѣнїи грѣшнїчнїи сѣписахъ паматнїи дѣла црѣж нашемоу и лѣдемъ . . .*

³⁾ Порівн. О. Е. Коссаць: Шематизмъ провинціи et. et. I. с. стор. 180.

⁴⁾ *Кнѣзѣ Оуѡра зѣманцѡ . . ѿ кнѣгннїи ѿгдѣ ѿлѣскої кнѣзѣ вѣлнкѣ ѿлѣѣѣра (л. 20 в); ѿнѣдрѣѣ колѡтѡвнїи старѡсты перѣмнїсѣѣ (21 а); кнѣзѣ ѿлѣѣѣра сѣкоуѣковнїи (21 в); . . . сѣ оупнїи кнѣзѣвнїи панѡвъ вѣснїа, мѣрка*

та кількох інших українських земель, а також із Литви,¹⁾ із города Вільна,²⁾ з Молдавії³⁾ — та єпископів⁴⁾ і інших церковних достойників втягнених до згаданого Помяника протягом XV, XVI, XVII та XVIII століть. Значіння городиського монастиря сягало, як бачимо, далеко поза межі волинської землі.

На основі згаданого Помяника — пересувається перед нашими очима цілий ряд ігуменів городиського монастиря. Перший із записаних в Помянику — се Герман (л. 1. а.); опісля ідуть імена: ікѣны (л. 31 β.), меркоурѣа (л. 39 α і 121 β) ікѣны дѣдѣшицькѣ (51 β, 130 х); герасима (68 β і 141 а), Сільвестра Малинѣскѣ (221 а). Послідній Ігумен, про якого згадує Помяник, се: Ієреѣмонахъ Антоній Телецькій Ігѣмѣ монастыра Городѣкаго. Під р. 1711 (л. 269 β) бачимо впис його роду — а під р. 1723 — є записка про його смерть (ibid).

Р. 1654 постиг був городиський монастир тяжкий удар. Від морової зарази вмерло 19 старших і молодших черців — а між ними також ігумен Варлаам та окрім того одна черниця. Про се довідуємося із записки в Помянику: Сѣѣ поминаніє рабѣ Бжѣї Інокѣ Сѣтѣ ѡвители сѣа Городищѣ і мѣршѣхъ гнѣвѣ Бжѣї тоѣ морѣ в рокѣ ѡ воплощенїа сѣа Бжѣа д. х. н. д. Дальше ідуть вичислені черці, що тоді вимерли. (л. 250 β.).

Із записок Крехівського Помяника з XVII в. — особливож із Городиського Помяника довідуємося, що в Городищі був також, згідно із старинними установами, дівочий монастир.

Про се свідчать між іншими вписи: калоугерици горѣсцькѣ зинѡвѣн (л. 40 α і 122 β.), старѣцѣ горѣдѣщѣскої інокѣ

(л. 30 а); кгѣн марїѣ сѣменової ровеньскої, княза андрѣа (52 а): княгини воурѣскѣ княза івѣа, княза михайла і т. д. (54 а). Дальші імена згадаю при описі Город. Помяника.

1) І сѣ оупѣ пана ѡлѣкѣдрѣ поскаръвѣгѣ литовскої зѣли, ѡлѣкѣдра, скѣмницѣ вѣсіленѣї (7 β).

2) ... карѣсѡфѣа архѣмѣдрѣта з когѣспасаѣмаго града вѣла (13 а).

3) сѣ оупѣ панѣѣ мыньдрѣноѣ із мѣдавѣ: Оѣвѣра Оѣвѣрс і т. д. (21 β).

4) сѣѣ оупѣ іпѣкѣ сѣворскої правѣскѣѣноѣ іпѣа акраамѣа (31 β). Про сѣѣ важний впис згадаю докладнѣйше при описі Помяника. Сѣпѣа хо(а)мѣскѣ і белѣзѣкѣго дѣвѣннѣа (75 а, 197 β).

Євдокі́мий (76 а), ста́рицьк городи́щкої́ ино́ки зли́жнї (ibid.) па́нї алекса́ндры дри́вляско́ї ино́кинїк городи́ккої́ (91 а) ино́кинїк пела́гий городи́(с)кої́ (93 а) стари́цьк городи́цької́ попади́ сме́реко́вско́ї (л. 165 а), стари́ци манасти́рско́ї ино́кинїк соломо́нкі (153 β і 154 а), стари́ци городи́ско́ї ѿ́фы ино́кинїк (176 а), іно́кинїк фе́вроні́ї посесе́оркі тарно́польско́ї зако́нныці́ обвте́ли сто́ї городи́сько́ї (269 а).

Після року 1729, але перед р. 1737 — бачимо впис: Раки Божой Инокінк Тайсін Травкчанки Игґменіи монастырґс Город... (л. 274 а). Се вже передостійний впис сього монастирського Помянника що і кінчиться листком 274.

В тому часі Городище стратило було своє давнє значіння. Монастирі очевидно підупадали: записів в Помяннику стає чим раз меньше і обмежуються вони до Городища і найближшої околиці.

В другій половині XVIII в. переймає майно і традиції городиського монастиря новий монастир о. о. Василян у сусідньому Христинополі.

Христинопільський монастир засновано коло р. 1763. Того року призначив Салезий Потоцький грамотою даною з 27 вересня в Тартакові дотацію для сього монастиря.¹⁾ До христинопільського монастиря приділено монастирську церков городиську що і тепер ураз із невеличкою оселею належить до парохії о. о. Василян в Христинополі. До христинопільського монастиря перейшла і дуже на свій час богата і цінна бібліотека городиського монастиря.

Ся бібліотека, в якій переховалася до наших часів велика многота старинних рукописів, між ними і пергамінові кодекси першорядної вартости, як Апостол з XII та Євангеліє з XII або XIII в. — є наглядним свідоцтвом, що городиський василянський монастир був, — за прикладом інших старинних українських монастирів, із Києво-Печерським на чолі — визначним осідком просвіти, письменства і культури взагалі.

Окрім згаданих пергамінових рукописів перейшло з Городища до Христинополя чимало інших рукописних книг і паляотипій.

¹⁾ Порівн. Е. Косса́к; Шематизмъ I. с. 180.

Записі на великому числі книг христинопільської василіянської бібліотеки вказують виразно на те, що книги ті були написані або переховувалися в монастирю в Городищі.

З XV, XVI та XVII в. бачимо там окрім згаданих вище, ще ось які рукописні книги:

1. Трефолой із XVI в. Час написання означає рік 1549. Папір має як водяний знак: свиню. Правопис із південно-словянським підкладом середньо-болгарської редакції. На маргінесі читаємо записку:

Подъ лѣто вжїе пѣть сѣ чоты́десѣтъ девѣтъ мѣца генварѣ ѿ индикта девѣтого при дрѣжавѣк польскаго и великаго князя литовскаго короля Жикгимонта Августѣ и при еѵкопѣ холмскомъ и белзкомъ курѣ Василье Баце прѣдѣлы въ сіе два трефолонъ, которые идоу на въвесь го ѿ мѣца сентябрия до мѣца августѣ къ пречистиѣ Бѣди до храмоу оуспенїѣ сѣои мѣти манастира в Городищи через земанина вѣльскаго, повѣтѣу Владимерскаго, раба Бѣжого Иларїона Иваницкаго и женѣы его Матрєны Иваницкои для своего дѣшевногѣ спасенїѣ грѣхѣовнаго ѿпоущенїѣ вѣчно и непорѣшно на вики вѣкѣно подъ клѣтвомъ стѣхъ отцѣ тѣи иже въ никѣи кто вы мѣ тыи два трефолон ѿ того сѣого храмоу ѿдалити, аминь.

Другий Трефолой, про який є згадка, не переховався.

2. Мінея писана кількома почерками XVI—XVII в. з підкладом середньо-болгарським. На її маргінесі записка: Рокѣ вжїѣа 1648 за королевства короля Владислава мѣсѣца октовра тогожь лѣта козаки были подъ Ильвовомъ и подъ Замостямъ. Тогда в сѣи сѣтои обывтели козаки сила доврѣ людзкихъ поврѣли. Белза втєнчасѣ не достали. Хмѣль самъ былъ подъ сокалемъ. Клаштора не хѣтѣвъ доставати.

3. Четвероєвангелїє писане уставом XVI або XVII в. Правопис з підкладом середньо-болгарським. Гостре чорнило прогризло папір, так, що текст трудно відчитати.

4. Збірник писаний півуставом, з датою дхдї (1614). Заставки киноварні. Палеографічні прикмети, особливо орнамент і початкові букви, вказували би на XVI в. Редакція — українська. Правопис із підкладом південно-словянським. На початку рукописі поміщено слово Івана Золотоустого про четвероєвєного Ла-

заря. Далше ідуть проповіді Ів. Золотоустого та інших отців церкви, життя святих і деякі апокріфічні тексти напр. апокріфічна легенда про усненіє пр. Богородиці і т. п.

5. Збірник XV або XVI в. Рукопись без початку, кінця і записок, що вказували би на писця або дату паписання. Зшитки листків розтрясені. Формат: невелика вісімка. Зміст: проповіді і науки отців та учителів церкви. Правопись з підкладом середньо-болгарським.

6. Збірник проповідей з XV—XVI в. п. н.: Подученіа избранныа от стго евангеліа и вѣстєвнѣхъ писаній глѣмаа ѿ архіерееа изжєть во всакою недѣлю на повчєніє хго имени тымъ людемъ или прочитаема такожде и на гскыа праздники преложєна съ грєчского азька на роускиа книги в лѣто ѣци (6915 давної, а р. 1407 Христ. ери). Папір із водяним знаком — свинею. Правопись із підкладом середньо-болгарським. Українська закраска не значна.

В хребті обкладники сеї рукописі з XV або XVI в. (дата р. 1407 означує мабуть час перекладу — та не мусить бути часом написання сеї рукописі) — знайшов я два пергамінові відривки Евангелія з XII або XIII в., які докладнійше будуть описані в уступі III.

Окрім вичислених тут незнаних до тепер рукописів та окрім двох згаданих великих пергамінових кодексів, т. є. Апостола (т. зв. Христинопільського) та Евангелія з XII—XIII в. (т. зв. Буцацького) походять мабуть із городиського монастиря ще дві пергамінові рукописі, з яких збереглися до наших часів лише відривки: а саме: а) Псалтир із XIII—XIV в. та б) згадані відривки Евангелія з XII—XIII в.

Відривки Псалтири видав Я. Гординський, долучуючи до друкованого тексту фототипну репродукцію одної сторінки рукописі.¹⁾

Порівняння надрукованого тексту із репродукцією показує, що відповідний уступ тексту не згоджується із фототипією. В деяких місцях виринає сумнів, чи невірний друкований текст, чи репродукція. Наприклад, у рядку 12 з гори бачимо на кінці слово: *миѣ*, якого нема в друкованому тексті. В 13 рядку, там, де є в друку слово *упованьє*, — читаємо в фототипії: *упо-*

¹⁾ Уривок Псалтири XIII—XIV в. (Записки Наук. т. ім. Шевченка т. CVI. стор. 5—24).

ванки (причому є кілька букв неповних). В 15 рядку фототипії, там, де в друку читаємо: слово, — в фотот. бачимо виразну велику букву **М** опісля вільне місце — а далше: ко. В рядку 18 при кінці, в фотот. ти и, в друку: їи и. На початку 20 рядка фотот.: чалъ (або **Ѡ**), в друку: печаль — без зазначення, що букв **пѣ** нема в тексті рукописі. В 22 рядку з початку в фотот. **Ѡ**ко (або можна читати: **Ѡ**ко) — в друк. тексті: ...Ѡта вѠхочу и т. д. Недокладність фототипної репродукції є очевидна, і вона не дає зрозумілого тексту, але видно й недокладности в друкованому тексті, який треба ще раз перевірити, порівнявши його з рукописею, та дати її вірну фототипну репродукцію.

На стор. 8 згадує видавець відривка, що „його почерк зближений девчому (хоч не скрізь) до почерка Христинопільського Апостола XII в., а дещо також до Київської Псалтири 1296 р. (по Карському) — тільки в нашій рукописі букви не такі видовжені“. В другому місці, де видавець говорить, що фрагмент написаний в Галичині, або близько Галичини, висловнюється — що „на се вказувала б і будова букв зближених до Христинопільського Апостола (е. с. 22).

Хоч фотот. репродукція, як сказано, не докладна, всеж таки дає вона значне число виразних букв, на основі яких можна ствердити, що з виїмкою букви **Ѡ**, що має у відривку Псалтири часом (на пр. в рядках 3, 7, 18 почерк **Ѡ** звичайний) — а в Городиськім (Христинопільськім) Апостолі постійно — язичок на перекладниці у формі: **Ѡ** — почерк характеристичних букв в обох рукописах є доволі відмінний.¹⁾

¹⁾ Письмо відривка Псалтирі розвинене більше в ширину — в Апостолі в довжину (висоту); Псалтир має оригінальний почерк букви **Ѡ** зближений до ж: **Ж Ж Ж** (напр. фотот. в рядках 11, 12, 14); — в букві **Ѡ** перехрещуються обі лінії під самим верхом букви, так, що вона робить вражіння букви **л** з гачком: **Л Л** (В палеографічнім описі рукописі видавець на сі букви не звернув увагу). Сих характеристичних почерків букв — а також букви **Ѡ** із точкою в середині **Ѡ** — (яке бачимо в Городиськім т. зв. Бучацькім Евангелію), — зовсім нема в Городиськім т. зв. Христинопільськім Апостолі. Притім почерк букв що становлять палеографічну крітерію, є иньший в обох рукописах: з має в Апостолі більшу головку а хвостик загнаний в долину просто або більше на ліво: **З З**; в Псалтирі на право: **З З**; ж має в Апостолі горішню частину далеко більшу **Ж** як у Псалтирі — **Ж**;

Думки про схожіть будови чи почерку букв Городиського (Христ.) Апостола і Псалтирі XIII—XIV в. не можна — з виїмком букви **Ѧ** і то з обмеженнями — оперти на трівких палеографічних даних.

Звідки походять ці пергамініві відривки Псалтирі? — Перед усім треба розглянутися в місці, де їх знайдено, та в найблизшій околиці.

Ті фрагменти знайдено ураз із відривком Тріоди з XVII в. в старинній обкладинці Службника, що походив з XVIII віку а в XIX в. переховувався в селі Довжневі на північ від Безза.

Службник сей був однак перед тим в селі Хлівчанах, як показує записка на рукописі: „Сей Службникъ ꙗко Іоанна Ізускего Пароха Члївчозскего Писалъ ста Рокѹ 1762 (Порівн.: Я. Гординський „Уривок Псалт. XIII—XIV в.“ 1. с. стор. 5).

Село Хлівчани положене близько Городища (приблизно 20 кілометрів на захід). З огляду на се, що, як показує досвід, рукописі як і інші пам'ятники церковної старини, знаходжено звичайно або в старих церквах і монастирях, або в близьких від них оселях, — можна з великою правдоподібністю догадуватися, що пергамініві відривки Псалтирі XIII—XIV в. мабуть ураз із відривком Тріоди з XVII в. та старою оправою Службника походять із давнього монастиря в Городищі, що лежить в найблизшому сусідстві Хлівчан.

Хлівчанські громадяне піддержували живі зносини з монастирем в Городищі. На се вказують записі в згаданому висше Городиському Помяннику: *се род ѡз хлѣвчанъ*¹⁾ (а)гавѡвъ сїа мартїно. ѡмїана. (т)атїаны. (п)етра. (р)омана. (а)нны. (а)га-

ч має в Апостолі виключно старий почерк: чашечка головки глибока, заокруглена **У** **У**; в Псалтирі поруч старшого являється і новіший почерк: розколина **У**; и в Апостолі має перекладинку в середині букви із характеристичним язичком **Н** — в Псалтирі перекладинка приміщена висше — без язичка **Н**.

¹⁾ Далше читаємо: *ѡз хлѣвчанъ*. Відмітимо тут появу **ѡ** (**ѡ**) зам. **а** (**ѡ**) яку й нині чуємо в місцевім говорі тих околиць. (Порівн. Іван Верхратський: Говір Батюків. (Збірник філологічної секції Наук. Тов. ім. Шевченка т. XV. у Львові 1912. стор. 14.). При тих вписах бачимо на маргінесі приписки: при першім: (163 **ѡ**) *хлѣвчин*, при другім: *хлѣвчаны* (167 **а**).

фін.¹⁾ (л. 163 β.); . . . се родъ ѿз хлѣвчанъ. сїніка іwана (Єремѣѣ Анастїї і т. д. (167 α); . . . се родъ андреевъ оустѣановича с хлѣвчанъ оустїана домны і т. д. (167 α і β); . . . родъ ѡлешковъ коуїцева сїа с хлѣвчанъ мейкаючого на коуличковѣ іакова анны конона, інокінѣ парасковгей і т. д. (168 α).

Анальогія город. Апостола і пергамінових відривків Городиського Евангелія кидає також деяке світло на походження відривків Псалтири. Можемо догадуватися, що в часі упадку городиського монастиря дісталася вона ураз з іншими рукописями до близьких Хлівчан, а звідси вже в ХІХ в. до Довжнева.

Додам кілька слів про можливе походження із Городища останків ще одної старинної рукописі. Маю на думці перший Лаврівський Пергаміновий Відривок Евангелія з ХІІ—ХІІІ в.

Його почерк деякими помітними прикметами зближений до почерку букв Городиського (Христ.) Апостола.

Гарний високий, каліграфічний устав — особливо почерк букви н та ѣ із язичком на перекладавці: **Н, Ѧ** — надають обом рукописям подібний графічний характер.²⁾ Розуміється, бачимо і різниці, спричинені іншим віком обох рукописів. Лаврівський Відривок Еванг. є молодший від Город. Апостола — хоч старший від згаданої Псалтири. Видаючи Лаврівські Пергамінові Листки, висловив я, на основі деякої схожості почерку, здогад, що Евангеліє з ХІІ—ХІІІ в., з якого переховався Лаврівський Відривок, походило з того самого культурного осередку, що і т. зв. Христинопільський Апостол, т. є із Городища, де витворилася була під той час своєрідна графічна манера.³⁾ Рукопись Евангелія могла дорогою заміни між обома монастирями перейти з Городища до лаврівського, або до близького спаського монастиря, тим більше, що під той час було вже в Городищі одно Евангеліє (т. зв. Бучацьке).

Наведені висше дати і факти показують нам, що городиський монастир був помітним старинним культурним осередком, що зберігав велике багатство церковних книг.

Коли навіть поминемо відривки й ті старі рукописі, про яких

¹⁾ Для початкових киноварних букв полишено порожнє місце.

²⁾ О. Колесса: Лаврівські Пергамінові Листки з ХІІ—ХІІІ в. Порівн. фототипну репродукцію ч. 1. (Записки Наук. Тов. Ім. Шевч. ЛІІІ, Льв. 1903.)

³⁾ Лаврівські Пергам. Листки в. с. стор. 5.

походження з Городища ми можемо лише догадуватися, — (Лаврівський пергам. відривок Євангелія XII—XIII в. та Хлівчанський відривок Псалтири XIII—XIV в). — то й число документально певних городиських пам'яток, що дійшли до наших часів, є таке замітне, яким може виказатися рідко котрий із старих українських центрів.

Чи між тими пам'ятниками нема якого із багатой спадщини тих книг, які придбав був князь Володимир Василькович? — Близьке сусідство Володимира Волинського, що був осередком волинської землі, до якої в старину належало й Городище, вказує на можливість, що деякі із сих книг могли дістатися до Городища, особливо в часі розцвіту того монастиря.

А тепер пригляньмося ближше найдавнішим і найважнішим із городиських¹⁾ рукописів. Деякі з них — як пергаминові відривки Євангелія з XII—XIII в. та Помяник з XV—XVIII в. — до тепер в науці незнані. Їх опишу докладніше. Про ті, що вже були або видані — як Апостол з XII в., — або по часті описані, як Євангеліє з XII—XIII в. — подам деякі нові дані, доповнення, та висловлю критичні замітки про дотеперішні видання або розсліди сих пам'яток.

II.

Городиський Апостол XII в.

Апостол з XII в. — се найдавніший городиський пам'ятник. До тепер знаний він був під назвою Христинопільського Апостола. Ся назва вказувала на місце його пізнішого переховання а не на давніший осідок, із якого він походить.

¹⁾ Се слово показує в Городиськім Помянику протягом XV, XVI, XVII та XVIII в. різнородну ортографію.

В найдавнішій часті Помяника з XV в. читаємо напр. під р. 1484: *городиский* (лист 1 а) або далше: *горѣцькѣ* (л. 39 а), *горѣцькѣ* (л. 40 а), *горѣцькѣ* (л. 68 б).

В пізніших частинах з XVI, XVII бачимо, змінчиву правопись сего слова. В XVI в.: *горѣдичьской* (л. 76 а), *городничкой* (ibid.).

З початку XVII р.: *горѣдичкой* (л. 91 а), далше: *горѣдичьского* (л. 91 б), і: *горѣцького* (121 б); пізніше: *городничкой* (165 а), *горѣцького* (л. 221 а), *городничьскаго* (л. 253 а).

В XVIII в.: *городисцкой* (л. 269 а), *горѣдичкаго* (л. 269 б) під р. 1723.

Ся дуже цінна для словянської фільольогії книга, писана на пергаміні в XII в., находилася в XIII або XIV в. в Городищі. На се вказує записка поміщена в сьому кодексі на листі 111.:

О моудрости твоа великаа.

Я писалъ ІѢвхъмъ днакъ оу Городищи.

оу пекарни. сѣдъ на вѣслонѣ.

при князи Семашку, при намѣстѣ

ницѣ городищскомъ фегностѣ

а лазорь үпес . . .

Палеографічні прикмети сеї записі вказують на XIII або XIV вік.¹⁾

Докладнійшу дату сеї записки могли би ми означити, колиб ми мали близші відомости про згаданого тут городиського намістника Феогноста. В Город. Помянику, в якому є вичислений цілий ряд місцевих церковних достойників, нема ані в найстаршій часті з XV в., ані в її пізнійшій копії з XVI в., ані в доповненнях з XVII та XVIII в. такої згадки про сього городиського намістника. Його імя могло бути в першій, найдавнішій городиськім Помянику, який не дійшов до наших часів.

Після упадку городиського монастиря перейшла рукопись Апостола в другій половині XVIII в. до христинопільського монастиря. Мабуть при переносенню бібліотеки відділено від головного кодексу 8 листків, які мали опісля свою окрему історію. Головна рукопись зложена з 291 пергаминових листів була із Христинополя прислана р. 1888 на археологічно-бібліографічну виставу Ставропігійського Інституту. При тій нагоді дав її короткий опис А. Петрушевич у каталюгу сеї вистави.²⁾

Після вистави полишилася вона вже в Ставропігійському

¹⁾ На листі 39 β бачимо пізнійшу записку, про політичні події де є згадка про Сокаль, положений в найблизшій околиці Городища: „Се азъ рабъ бжій младенець Андрей Ручицки, еже слышахъ в козацкой войнѣ на той часъ вѣдучой за гетмана козацкого хмелѣа. Тогда была война зѣлана барзо в Рѣсн, де и Полиця см достало: ѧ была война под Ксмелками; ѧ под Зваражем; ѧ под Збороком; ѧ под Берестечком; ѧ под Батогом; под Сокалем шбоз стоаа ѧ разы.“

Ся записка походить із XVII в.

²⁾ „Каталогъ церковно-славянскихъ рукописей и старопечатныхъ книгъ кирилловскаго письма находящихся на археологическо-библиографической выставѣ въ Ставропігійскомъ заведеніи“, Львовъ 1888 стор. 4—5.

Інституті, де зберігалася в музею.¹⁾ В часі окупації Львова російськими військами вивезено сю рукопись до Росії. Де вона зберігається тепер — не відомо. Видав її проф. черновецького університету Е. Калужняцький.²⁾ Він порівнює текст рукописі з іншими перекладами Апостола на церковно-словянську мову, а також із грецьким текстом. До видання доданий і словар, що становить важний причинок до церковно-словянської та староукраїнської лексикології. Видання Калужняцького старанне, але воно має і деякі недостачі та хиби. Видавець пропустив дуже помітні доповнення тексту приміщені на маргінесах рукописі, подаючи лиш деякі цитати з них у підстрічних примітках. Також у самому тексті пропустив вступні слова і наголовки. Деякі приписки і коментарі на краях рукописі походять, як показують палеографічні прикмети, із того самого століття, що головний текст, т. є. з XII в. Почерк їх дуже зближений до почерку головного тексту.³⁾ Інші приписки треба віднести до XIII—XIV та XV в.

Прогалини в тексті заповнив Калужняцький відповідними уступами з Толкового Апостола 1220 р., почасті текстом взятим з Апостола XV в. що зберігається в моск. Синод. бібліотеці. Ті уступи, які відповідають 8 листкам сеїж рукописі, що опинилися опісля в Києві, доповнює видавець текстом сербської рукописі Гільфердінга з петерб. Публичної бібліотеки ч. 14.

Видання тексту не відповідає всім вимогам потрібним для наукового дослідю. Видавець розкриває титли — не все щасливо; надстрічні букви дає до стрічки; пропускає знак ' над буквою ж в словах: дѣжчѣ, измѣжчанѣ; подає великі букви там, де вони в тексті малі; замість букви и при кінці слова ставить знак ѣ там, де в сучасній мові чуємо звук і — через що являються хибні зміни тексту, на пр.: по воли кожій зам. по воли кожни.⁴⁾ Сі застереження треба мати на увазі користуючися виданням проф. Е. Калужняцького.

¹⁾ Порівн. И. С. Свѣнцицкій: *Опись музея Ставропигійскаго Института во Львовѣ*. Льв. 1908. Рукоп. ч. 39.

²⁾ *Actus epistolaeque apostolorum palaeoslovenice. Ad fidem codicis Christianopolitani, saeculo XII scripti edidit Aemilianus Kałuźniacki. Sumptibus litterarum academiae. Vindobonae MDCCCXCVI.*

³⁾ Калужняцький відносить приписки до XIV—XV в. Порівн. передне слово стор. IX, XIII.

⁴⁾ Деякі із згаданих тут хиб видання тексту сього Апостола від-

Така була доля головного кодексу Городиського, до тепер т. зв. Христинопільського Апостола.

Невелика частина сеї рукописі, фрагмент зложений з 8 пергаминових листків попав, на иньшу дорогу.

Сеї відривок відлучено, мабуть, від головного кодексу по упадку городиського монастиря, при переносенню городиської бібліотеки до ново-заснованого монастиря в Христинополі, в другій половині XVIII в.

В XIX в. були сі листки у Львові в руках відомого польського письменника А. Бельовського, який мав їх видобути із обкладинки¹⁾ якоїсь старої книги. Від удови А. Бельовського перейшли вони до каноніка А. Петрушевича. Тут бачив їх і займався ними р. 1874. А. Кочубинський, що звернув увагу на деякі діалектичні прикмети сеї рукописі та на сліди глаголичних букв. Про сі листки подав він коротку вістку у звідомленню із своєї подорожі по словянських землях, описуючи пергаминові фрагменти, що зберігалися в бібліотеці А. Петрушевича.²⁾

Хоч А. Петрушевич вже р. 1888 ствердив був схожість сих листків із „Христинопільським Апостолом“³⁾ — не дав їх до використання Е. Калужняцькому, який був приневолений заповнити їх місце у виданню Апостола відповідними уступами взятими із сербської рукописі. Коло р. 1901 передав Петрушевич сі листки до Києва, як дар для Університету св. Володимира. Р. 1910 видав сі листки Апостола С. И. Маслов⁴⁾ даючи притім палеографічний опис сих Київських Листків Апостола і відносячи їх справедливо до XII в. Нема ніякого сумніву, що оголошені Масловом Київські Листки творили колись ураз із т. зв. Христинопільською рукописею

мігив проф. Е. Карський — в рецензії поміщеній в „Русс. филолог. Вѣстн.“ т. XXXVIII, стор. 338—348, Варш. 1897.

¹⁾ Ся вістка видається мені сумнівна. В обкладинці книги можна знайти відривки — а не 8 повних великих листків.

²⁾ Порівн. А. Кочубинский: „Отчетъ о занятіяхъ славянскими нарѣчїями командированного за границу доцента Имп. Новоросс. Университета А. Кочубинскаго за время отъ 1. авг. 1874 по 18. февр. 1875.“ („Записки новоросс. университета“ т. XVIII. Одесса 1876, стор. 191—266.)

³⁾ Каталогъ loc. cit. стор. 4—5.

⁴⁾ Отрывокъ Христинопольскаго Апостола принадлежащїй бібліотекѣ Университета св. Владимира. (Извѣстія языка и словесности И. Академіи Наукъ Сиб. 1910, т. XV, кн. 4, стор. 229—269.)

одну цілість, — Городиський Апостол XII в. Як оден із доказів на се нехай послужать долучені тут для порівняння фототипні репродукції обох частин рукописі: I. з головного кодексу (з вид. Калужницького), II. з київського відривка (з вид. Маслова). Приписки на маргінесі ріжняться однак від себе в обох частях рукописі значно і походять очевидно з иншого часу і від инших писців.

Вік т. зв. Христинопільського Апостола означив був проф. Е. Калужняцький, відносячи його до XII століття — хоч не всі аргументи, на яких він опирає сей вислід, згоджуються з дійсними палеографічними даними. Ідучи в слід Е. Калужняцького¹⁾ — шукає і Маслов потвердження свого здогаду про вік київських листків Апостола „въ замѣчательномъ сходствѣ существующемъ между почерками Христинопольської рукописи съ одной стороны, и галицкаго (Крилооскаго) Евангелія 1143, (6652) года съ другой“²⁾.

Я мав можливість докладно оглядати обі рукописі безпосередно і на тій основі не можу потвердити згаданої гіпотетичної схожості почерків.

Що почерк Галицького Ев. з р. 1144 і Городиського Апостола доволі відмінні — можна ствердити і на основі фототипних репродукцій обох рукописів: з одного боку хочби і тої, яку додає Калужняцький до свого видання або Маслов до своєї розвідки про Київські Листки Апостола, а з другого — палеотипних репродукцій Галицького Евангелія поданих в палеографічних атласах А. И. Соболевського і инших.

Якраз почерк букв обох рукописів значно ріжняться від себе. Покажемо се подрібно:

¹⁾ „Stat ergo firma certaue sententia, codicem nostrum saeculo XII et quidem eodem fere tempore, ne dicam anno, quo evangeliarium, quod Kryloscianum dicitur, scriptum. Neque porro dubitari potest, si codicis nostri orthographiam et grammaticam cum evangeliarium Krylosciani orthographia et grammatica comparamus — quin codex noster in antiquae Rossiae quodam prodierit parte, que cum regione, in qua dictum evangeliarium est scriptum, una et eadem fuit.“

²⁾ Извѣстія И. Ак. Наукъ I. cit. стор. 239.

При тім хибно подано тут рік написання Гал. Ев.: 1143 В рукописі бачимо р. 6652 старої ери; коли відтагнемо цифру 5508 — одержимо р. 1144 як дату нової ери.

1. н. пр. буква ж в Гал. Ев. писана нераз кількома групами рухів, що дають ломані, або перехрестні лінії не все симетричні: **Ж Ж Ж**; в Городиській Апостолі ж писане переважно трьома рухами так, що перехрестні лінії творять симетричну фігуру, перетинають простовисну лінію вище від середини **Ж**.

2. т. зв. кругле **Є** в Город. Апост. являється рідко; — в Гал. Ев. часто, і має тут форму широку з довгим язичком; являється воно часто там, де Город. Апост. має букву **Ю**.

3. Городиський Апостол має, так само як Турівське Євангеліє XI в., язички на перехрестинках букви и і га, які надають цілій рукописі характеристичний вигляд, **И і Га** як я се згадав вище; в Гал. Ев. сих язичків ті букви не мають.

Се лише найзамітніші різниці почерків букв обох рукописів. Є їх більше. Взагалі викінчення букв в Город. Апостолі більше каліграфічне; тонкі скісні або поземні лінії різко відбивають від грубих простовисних стопців, букви розмірно троха вужчі як в Гал. Ев., яке має почерк взагалі значно свободніший, — букви розставлені більше в ширину. Грубі риски являються часто там, де Апостол має тонкі ніжні сполучки, так що загальний вигляд рукописів є на перший погляд ока відмінний.

Однак оба пам'ятники мають багато інших спільних прикмет. І в Гал. Еванг. з р. 1144 — і в Город. Апостолі являється цілий ряд глаголічних букв.¹⁾ В обох рукописах є старинні лігатури букв як: **Л і П** — як у Збірнику Святослава з р. 1073.²⁾ Оба пам'ятники мають чимало спільних елементів лексичних — так що, мабуть, на тій основі їх мову назвав Калужняцький майже тотожною.³⁾ Сей висновок не зовсім вірний так що й сам видавець був спонуканий вказати й на деякі важні різниці, які існують між мовою обох рукописів.⁴⁾ Тих різниць є значно більше.

Городиський Апостол займає визначне місце в історії церковно-словянських перекладів. На його старинну основу вказав уже його видавець, підчеркуючи притім його схожість із Тол-

1) Калузн. I. с. передне слово стор. XV.

2) *ibid.* стор. XI.

3) *ibid.* стор. XVIII: „quod linguam attinet, quam accuratissime cum codice consentiri qui a. 1144 scriptus est.“

4) *ibid.* стор. XVIII

ковим Апостолом, не відмічуючи однак замітних різниць, перед усім фонологічних, а також морфологічних і графічних, які існують між Город. Апостолом а Московським Толковим Апостолом з р. 1220.

З огляду на те, що Городиський Апост. дає нам оден із найповніших текстів церковно-словянських перекладів Апостола, займається ним кількох учених дослідників, між иньшими Г. Воскресенський і С. Кульбакін.

Воскресенський¹⁾ зачислює Христинопільський (Город.) Апостол разом із Апостолом з р. 1220 — до першої, найдавнішої редакції, і користується нашим кодексом, як повнішим, для доповнення Московського Апостола.

С. М. Кульбакін,²⁾ порівнюючи текст Охридського Апостола з XII в. з иньшими церковно-словянськими рукописями, висловлює думку, що сей переклад ураз із Христинопільським (Городиським) Сліпченським та Шішатовацьким мав за основу оден спільний церковно-словянський первовзір, до якого найбільше зближений Орхідський текст. Сей висновок Кульбакіна сумнівний вже з тої причини, що Апостоли Орхідський і Сліпченський становлять щодо свого укладу т. зв. апракос, а Городиський (Христиноп.) має за основу розкладу — книги і глави апостольських „діяній і посланій“, — належить отже до иньшого типу сього церковно-історичного твору.

Коли відповідні уступи Городиського Апостола порівнаємо із Гршковічовим відривком глаголічного Апостола, виданого проф. Ягічом,³⁾ що зачислює його до найдавніших редакцій цер-

¹⁾ Г. Воскресенский: Древне славянскій Апостоль. I. Посланіе св. ап. Павла по основнымъ спискамъ четырехъ редакцій рукописнаго славянскаго апостольскаго текста съ разнотченіями изъ пятидесяти одной рукописи Апостола XII—XVI в. Вып. I. Посланіе къ Римляномъ. Сиб. 1892. II. Посланіе св. ап. Павла къ Коринѳяномъ, къ Галатамъ и къ Ефесяномъ. Изд. отдѣл. русс. яз. и слов. И. Акад. Наук. Сергіевъ Посадъ 1908.

²⁾ Матеріялы для характеристикѣ среднеболгарскаго языка. Вып. III. Охридскій Апостоль XII в. (Извѣстія отдѣл. русс. яз. и слов. 1901. т. V—VI). „Охридская рукопись Апостола конца XII в. (Български Старины, издава археологическата комисия при минист. на народ. просвѣта. Кн. III. София 1907.)

³⁾ V. Jagić: Glagolitica II. Grškovicev odlomak glagolskog apostola. U Zagrebu 1893. (Starine jugosl. ak znanj. knj. XXVI.)

ковно-словянських Апостолярів, то показується, що з сею найдавнішою редакцією має Город. (Христиноп.) Апостол багато спільних архаїчних елементів, особливо лексичних а з другого боку бачимо в ньому пізнійші наверствовання аж до формації, що наростла на ньому вже на українській землі.

Що торкається відносин Город. Апостола до текстів Охридського, Карпинського та Шшатовацького, то Кульбакін старається під кінець другої із наведених студій¹⁾ сформувавши їх докладніше. Вказуючи на близькість до себе усіх тут наведених перекладів, зазначає він і замітні між ними різниці. Охридський Апостол представляє Методієвський переклад у більше первісній формі; — тексти Шшатовацький і Христинопільський (Город.) представляють результат деякої ревізії первісного перекладу,²⁾ хоч тексти Христиноп., Шшат. і Карп. проявляють у своїй синтактичній конструкції більше залежності від грецького тексту, як Охридська рукопись.³⁾ Ті чотири тексти, то є Охридський, Христинопільський (Городиський), Шшатовацький і Карпинський — належать в кождім разі до тої давньої групи перекладів, в яких ревізія первісного тексту наступила вже в наслідок взаємних впливів старинних рецензій. В одних випадках Охридська рукопись зближується до Шшатовацької, в других до Христинопільської (Городиської) — а в інших до Карпинської рукописі.⁴⁾

Бачимо отже, що Городиський Апостол займає одно з першорядних місць між старинними церковно-словянськими перекладами сеї книги.

Мова Городиського Апостола не була дотепер досліджена відповідно до значіння сього пам'ятника. Не вдаючися в подрібну її аналіз, хотів би я тут відмітити недостачі дотеперішніх дослідів — та звернути увагу на найважливіші граматичні прояви, що можуть нам дати історично-діалектологічні вказівки.

Перший дослідник, що займався рукописею Городиського Апостола, проф. Кочубинський, бачив лише відривок рукописі, що зберігався в бібліотеці крилошанина А. Петрушевича. Він

¹⁾ Кульбакинъ: Охридская рук. Ап. кон. XII в. (Бълг. Старини III. § 199—200.)

²⁾ *ibid.* стор. CXXXII.

³⁾ *ibid.* стор. CXXXI.

⁴⁾ *ibid.* стор. CXXXIV.

звернув увагу на отсі прикмети сього фрагменту: *л* та *р* із знаком що по його думці означає мягкість; *ж*, *ч*, *щ*, сполучені з *ю*; *о* зам. *є* (товѣк, вѣрꙋющеꙋ); *а* з м. *я* (в слові оꙋсмара).¹⁾

Проф. Калужняцький подав нам у своєму виданню Апостола поважний причинок до розсліду лексикології сього пам'ятника, долучуючи до видання упорядкований словарний засіб Апостола. Що тикається характеристики мови, обмежився він до загальної замітки, що „Христинопільський Апостол написаний мовою церковно-словянською з примішкою деяких схолястичних привичок і прикмет російського діалекту особливо такого, що є уживаний в південних областях Росії.“²⁾ Про фонологічні і морфологічні прикмети рукописі говорить він лише принагідно, вказуючи на ті прояви, яких нема в Галицькім Евангелію з р. 1144: *аꙋ* зам. *ав* (опраꙋди); *и* зам. *я* (зѣмли); *ѣ* зам. *а* (чашѣ); *ѣ* зам. *и* (грѣкѣ); *ск* зам. *сц* (плѣтьскѣй); *вꙋ* зам. *изъ* (вꙋгѣзавѣ).³⁾

Ще легше збув діалектологічні прикмети сеї рукописі С. И. Маслов у своїх замітках про Київський Фрагмент Городиського Апостола. Він відмічує насамперед „руссизми“, начислюючи їх 8: т. *є*: *оꙋ*, *ю*, зам. *ж*, *ж*; *ж* зам. *gj*; *ѣ* та *ь* перед плавними *л* і *р*; gen. sing. fem. зак. на *ѣ*; imperf. *аꙋ* зам. *ц*. сл. *ѣаꙋ*, *ѣꙋ*; до тих, як він висловлюється — „общерусских особенностей“ — зачисляє він також такі появи як: а) *нѣкого*, *всакого*, *єдиног*; б) *вѣрꙋющеꙋ*; в) *товѣк*, *совѣк*; г) закінч. дієсл. на *тъ*: *хоꙋеть*, *иꙋꙋють*⁴⁾ — які, як відомо, розповсюднені особливо в старо-українських пам'ятниках, знаходячи тут підкріплення в живій народній мові. Про українські прикмети пам'ятника говорить він ледве в кількох рядках: „Кромѣ этих общерусских особенностей, в Киевскомъ Отрывкѣ можно отмѣтить двѣ-три

1) Отчетъ і т. д. loc. cit. („Записки Новоросс. Универс. т. XVIII. стор. 194—195).

2) Apostolarium Christinopolitanum scriptum est lingua paleoslovenica praedita tamen non paucis et consuetudinis cuiusdam scholasticae et dialecti rossicae proprietatibus, praesertim eius, quae in regionibus Rossiae australibus est usitata (loc. cit. передмова стор. XIX.)

3) Actus et. et. loc. cit. передм. стор. XVIII. В іншому місці відмічує він ще: *товѣк*, *совѣк*; *кадилницю*. (стор. XII.)

4) Отрывокъ Христ. Ап. I. cit. (Извѣстія XV, 4 стор. 241.)

черты южно-русского нарѣчія“. Тут зачислює він: „склонность древнаго чк къ и: (приалчкнѣ); чр зам. кр; въ одномъ несомнѣнномъ случаѣ образованіе плавнаго гласнаго: по чрщени“ От і всі українські прикмети, які знайшов автор в Київськiм Відривку нашого Апостола.¹⁾

Тим часом уже на вісьмох Київських Листках Апостола можемо відмітити більше таких прояв, що можуть мати діалектологічне значіння, особливо зазначити далеко більше прикладів тих прикмет, такі вказав п. Маслов. Зверну увагу також на деякі важніші фоно- і морфологічні прояви головного кодексу Апостола. Історично-граматичних пояснень до них тут переважно не даю, покликуючися на мою студію „Dialectologische Merkmale“.²⁾ Про деякі найважніші прояви говорю далше при описі мови Городиських Відривків XII—XIII в.

З Київських Листків Апостола цитую, подаючи приклади, сторони рукописі; з головного кодексу — сторони видання Калужняцького який не відмічує листів рукописі.

1. Сполучення: кн, кн зам. звичайних церк.-слов. сполучень иє, ия. Ся проява виступає в памятнику систематично. В самiм Київськiм Відривку бачимо ось які приклади: оутчкшєньємь (1 α), видчкнє (2 β), наутрѣ (3 α), вєсоумчкнѣ (3 β), аьє (3 α), окрчкзакнѣ (4 β), видчкнє (5 α), пократнє (6 α), оушью (6 α), вьскѣ (7 α), псанкѣ (марг. 7 α), ськазанкѣ (марг. 7 α), строєнє (ibid.)

2. Перед енклітичним заiменником и появляється и або чь зам. ь або чь:

наставити и (140) зам. наставить и; познахомъ и (94) зам. познахомъ и; оклиевѣтавають и (55); послієти и (59), і т. п.

3. чк церк. слов. підкладу удержується згідно з укр. фонемою чк = і а) в local. sing. masc. numer. на чкмь (а не вр. омь)

¹⁾ С. И. Масловъ loc. cit. стор. 242. Під рядком зазначає автор ще ось які діалектичні прикмети з головної рукописі: жч зам. жд (2 приклади); заміна и і чк (за Калужн.); дч зам. лк (за Калужн.).

²⁾ А. Kolessa: Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmals a. d. XIII Jhde „Žitije Sv. Savy“ (Archiv für Slavische Philologie herausgegeben v. V. Jagić Bd. XVIII. Berlin 1896).

Ближші пояснення подаю в III ч. там, де нові досліді виказали потребу змінити мій давніший погляд, висловлений у тій студії.

вѣторѣмь (30), сѣмѣмь (223); б) в dat. i loc. sing. fem. adj. на ꙗки а не: оні або єи): подѣйвесѣѣки (205), нераздрѣкъшиѣки (227), июденстѣки (4а), вселенѣки (6β).

4. ꙗ у формах розказових появляється найчастіше так, як у церк. сл. пам'ятн. в закінченнях на ꙗтѣ поруч рідшого зак. на нтѣ: не кльнѣтѣ сѣа (56), сѣкажѣтѣ [в Zogr. також: покажите],¹⁾ поплачѣтѣ сѣа (49, 78), *ibid* також: плачите. Zogr. і Mag. також: плачите сѣа].²⁾

5. ꙗ = і в другім відмінку жін. р. одн. тѣмниѣѣ. (8 а).

6. ꙗ зам. ѣа в слові ѣасти, (так як в Ев. Остром. Сборн. Святосл.): ꙗсти, ꙗжь (2 β), ꙗхъ (2 β), ꙗхомъ (4 β), ꙗль (5 а), ꙗжь (5 а). Таке систематичне уживання ꙗ зам. ѣа має тут інше значіння, як на пр., спорадична його поява в найдавніших пам'ятниках церк. слав. — або доволі звичайна в пам'ятниках середньо-болгарських; в Город. Апостолі відповідає воно очевидно живій мові, яка тут має фонему: ꙗ = жі.

7. о після ш і щ: имоуѣому (85); твораѣому (113); вѣроуѣому (4 β); мѣкъшоуѣому (125).

8. ц, ч, ж, ш, щ, сполучене з ю: горницю (1 а 2 а), плачуѣа сѣа (1 β), нищюѣа (3 а), молащю ми сѣа (1 β), моужю (3 а), глащю (4 β); вѣсѣщю (5 а), тѣмницю (7 а); кажюѣа (7 а), одѣжю (8 β), нищюѣа (3 а).

9. ѣ зам. в; така вокалізація в — згідна з духом української мови — появляється в слові: опраѣди (124); ѣже призва, сѣа и опраѣди, а ѣже опраѣди, сѣа и прослави (л. 30). Порівн.: праѣда в збірнику Святослава 1073;³⁾ доуѣкътѣ в Добриловім Ев. 1164.⁴⁾

10. л epentheticum появляється в Апостолі; однак його часто бракує, згідно з ц. сл. підкладом, так як у багатьох волинських і галицьких говорах: оуѣготовѣтѣ (173); благословѣтѣ (173);

¹⁾ W. Vondrak: Altkirchenslavische Grammatik, zweite Aufl. Berl. 1912. ст. 493—496 дає подрібний виказ обох форм в ц. слав. пам'ятниках.

²⁾ *Ibid*.

³⁾ А. А. Шахматовъ: Курсъ исторіи русскаго языка ч. I читанъ в Спб. университетѣ въ 1908—1909 2 изд. С. Петербургъ 1910—1911 вид. літографоване — стор. 254.

⁴⁾ Соболевскій: Очерки стор. 7.

оумьрщвена (117); оумьрщвѣнѣми (124)¹); нераз ті самі слова пишуться з л і без л ерентн. протівлѣщимъ сѧ (82); і протівлѣщимъ сѧ (82 і 84).

11. д випадає, так як в сучасній українській мові в словах: сѣмѣмь (223) сѣмѣни (223).

12. звук и випадає, так як в чеській мові, дуже часто в слові писати (пѣсати): пѣсанька (марг. 7 α); ѳанинѣмь (115), пѣсано (183, 185).

13. тверде р являється в формі симона оумьрщвѣнѣми (1 β, 2 α).²

14. х зам. к: хрѣщеніє (30), хрѣстихъ (138), хрѣститѣ сѧ (138), хрѣстити сѧ (4 β), хрѣстьянъ (6 β).

15. жч зам. жд: ражчъженію (86), дъжчъ (67, 79); не вѣсти дъжчю (79), измъжчѣніє (143); ражчизаті сѧ (145), ражчъженъна оумьрщвѣнѣми (197).

16. ж зам. з: оумьрщвѣнѣми (7 α); оумьрщвѣнѣми (7 α).

17. звичайні форми 3 відм. одн. муж. р. на ови: Корнилови (2 α), Павлови (34, 56). сѣлѣви (227).

18. форми 2 відм. муж. р. заім. і числ. на ого: єдино҃го (3 β), вса҃кого (2 β), нѣк҃кого (2 α) задержують ц. сл. підклад.

19. форми заім. 3 відм. товѣк (4 α, 5 β), совѣк (1 α, 7 β), (39, 56).

20. Закінчення 3 ос. одн. і множн. дієсл. на ть: глѣть сѧ (1 α), боудѣть (2 β), ницѣлѣть (1 α), кажють марг. 7 α), нищють (3 α)

21. заім. сѧ перед дієсловом: имнѣ сѧ сѣсѣши ты.

22. форми imperf. на шѣть, хоуѣть зам. шѣ, хоу: молахѣть (31); вѣкѣхоуѣть (52), вѣхоуѣть (56).

Деякі із форм згадав я вище, обловорюючи зрукові прояви.

Хоч Город. Апостол має дуже старинний церковно-словянський підклад, всеж таки прoderлося до нього чимало живих, народніх елементів, що мають значіння для історії нашої мови.

¹) Порівни *благословѣнѣми* в Cod. Supr. (Vondrak, loc. cit. 334); *оумьрщвѣнѣми* в Euchol. (Leskien, Handbuch 3. s. 46. і Vondrak 330). Вондрак, даючи докладний перегляд появи і недостачі такого л в ц. слов. пам'ятниках стверджує, що воно являється і удержується довше особливо в пам'ятниках тої території, де було піддержане живою народною мовою (Vondrak, l. c. стор. 337).

²) *оумьрщвѣнѣми*, tabernaculi fabricator. Мікльосіч цитує: *Симона оумьрщвѣнѣми* (Lexicon palaeoslov. graec. lat. Vindob. 1862—63 — стор. 1066).

Городиський (Христинопільський) Апостол вважали дотеперішні дослідники пам'ятником галицьким. Таким вважає його й акад. А. Кримський.¹⁾ Городище, з якого походить Апостол, лежить в теперішній Галичині, але в міродайному для нас XII—XIII століттю належало воно до волинської землі, якої південна границя ішла далеко далше на полудне аж до „рожного поля“ коло Гологір.²⁾ — і входило в сферу впливів волинських культурних і політичних осередків.

Треба отже ствердити, що Городиський (Христинопільський) Апостол — се пам'ятник волинський, а саме — південно-волинський.

III.

Городиські Пергамініві Листки

Евангелія з XII—XIII в.

Палеографічний опис.

Пергамініві фрагменти знайдені мною, як було сказано, в обкладинці рукописі з XV або XVI в., що походить із городиського монастиря, складаються із двох листків: оден більший, з якого подаю фотографічну репродукцію другої сторінки — а другий о половину менший. На сих листках переписано кілька неповних уступів Евангелія Луки і Маея.

Текст писаний у два стовпці, які обтято з гори і з долини. Із змісту показується, що так у горі, як і в долині листків, бракує лише по кілька рядків — так, що формат рукописі можна означити як подибуваний лише в найдавнійших ц.-слов. рукописах малий кварт. На одному відривку маємо чотири, на другому два стовпці — разом, на чотирьох сторінках 6 стовпців. Із смого і осьмого стовпця лишився лише вузенький рубець — з якого не можна видобути ніякого тексту.

Рукопись викінчена доволі гарним і старанним уставом. Початкові букви і зачала писані киноварию. Викінчення орна-

¹⁾ Українська Граматика, т. I. в. 1. Москва 1907. стор. 38, 68. Кримський відносить сей Апостол до XII—XIII в.

²⁾ Порівн. М. Грушевський: Історія України-Руси т. III. стор. 11.

менту початкових букв відповідає стилеві XII і XIII в. наших рукописів. Складаються вони або із елементів рослинного орнаменту, або із сплету чи скруту рівнобіжних ліній-поаясків (як напр., у деяких заставках рукописі XI в.: Тринацять Слів Григ. Богослова), закінчених рослинним ширше розвиненим верхом, напр., коли творять букву: Р. Буква Р майже тотожна із почерком тоїж букви в Городиськім (т. зв. Бучацькім) Евангелію XII—XIII в. на листі 123, із якого я дав спорудити фототипну репродукцію.

Пригляньмося палеографічному почеркові важніших букв.

Букви а, в і в нічим не відрізняються від звичайного почерку сих букв у рукописах XII—XIII в. Вони строго держать ся в границях рядків. Схожі вони з почерком сих букв напр. в Галицькім Евангелію з р. 1144, в Городиськім Апостолі, або Город. (Бучаць.) Евангелію.

є має форму старинну; поземна сполучка першої, простовисної риси з другою, вигненою, лежить в середині і творить у продовженню одну лінію із язичком не вибігаючи, (рідко вибігаючи не далеко) поза півкруг широкого є і не творячи на кінці ніякої загинки ані гачка. Почерк є тотожний із почерком сеї букви в Гал. Ев. 1144, зближений до почерку Город. Апостола, а відмінний від Город. Евангелія, де язичок сеї букви є довший, закінчений гачком зверненим у долину.

є вузьке з рівним язичком, що найчастійше має на кінці малий в долину загнений гачок. Складається воно із лінії простовисної, майже простої, що в горі завершена поземною тонкою рівною лінійкою а в долині часто більше загнена і довша: **Е** (на фотот. репродукції порівн. 3. рядок β з дол.).

Ж має кілька почерків: 1. Найчастійше на 5 рухів: простовисна лінія, коло неї по обох боках ломані лінії троха вигнені, що верхками не дотикають простовисної лінії; горішня частина мало що менша від долішньої: **Ж**. 2. Ломані лінії більше вигнені дотискаються верхками до прямовисної лінії вище як в середині (як в Город (Буч.) Евангелію); горішня частина менша як долішня (порівн. 13. рядока стовп. α репродукції): **Ж**. 3. Ліва частина становить не ломану, а заокруглену лінію, лук звернений на ліво; права ломана лінія дотикається верхком угла до про-

стовисної лінії на подобу букви к. (порівн. фототипію, рядок 3, стовп. α): **Ж**.

З має старинний почерк; головка велика; хвостик заломаний на право, рівно з поземною долішньою лінією рядка спадає заокруглено в долину опісля трохи на ліво. Почерк подібний до почерку сеї букви в Гал. Ев. 1144, Город. Ев., та Город. Апостоли (порівн. фотот. рядок 5 і 7 стовп. α): **З**.

Н має перекладинку в середній або часом і нижче від середини; почерк старинний (порівн. фотот. рядок 1, 3, 5 стовп. α): **Н, Н**.

ы зложене з **ъ** та **і** без ніякої сполучки (пор. фотот. сповп. β ряд. 3, 8, 14): **Ы**.

м має середню вигнену, заокруглену лінію, що не іде нижче від стовпців і долішньої лінії рядка. Стовпці троха нахилені до себе; крива лінія сполучена з ними в горі не безпосередню, але при допомозі коротких рисочок на вершках стовпців звернених до середни на право і ліво. (пор. фотот. стовп. β. ряд. 12 і 14): **М**. Почерк подібний до сеї букви в Город. Апостоли та Город. Евангелію.

н Перекладинка сеї букви дотикає лівого стовпика досить далеко від горішнього кінця і йде в долину до правого стовпика, дотикаючи найчастійше до його долішнього кінця. (Порівн. фотот. стовп. α 2 і 3 рядок з долини): **Н**.

ч Має чашечку симетричну і заокруглену (порівн. фотот. стовп. β. ряд. 10): **Ч**.

ю має сполучку обох частин в середині рядка.

та має сполучку в середині рядка або троха вище, без характеристичного язичка, який бачимо в Город. Апостоли, в Лаврівськiм Відривку ч. 1. та в Хлівчанській Псалтирі (порів. фотот. с. α 2 і 3 рядок з долини): **ТА**.

о кругле, без точки в середні, яку має часто Город. Евангеліе особливо в таких місцях, де воно стоїть замість **ω**.

ω широке уживається найчастійше в сполуці з надстрічною буквою **т**: **Ѡ**.

Замість **ф** появляється часами **Ѵ**, напр., в слові **ѳарисѳки** (порівн. фототип. стовп. β рядок 13; зараз у найближчiм рядку бачимо в сьому слові звичайну букву **ф**. **ѳарисѳки**).

Х має довгу перехрестинку, що йде з правого боку на ліво, вибігаючи енергійно далеко пониже рядка; риска, що йде з лівого боку на право, опирається на долішній лійці рядка: (порівн. фототипію стовп. α рядки 10, 11, 12, 14): **Х**.

Такого х не бачимо ані в Город. Апостоли, ані в Евангелію, ані в Гал. Ев. 1144 р. Надає воно почеркови сеї рукописі характеристичний вигляд.

т має на коромеслі зубці, не великі, переважно рівномірні, часами лівий, рідко правий зубець трошка довший. (Палеот. стовп. α ряд. 6, 5, 8) **т**, **т**.

З огляду на палеографічні прикмети букв, особливо ю, ж, з, н, ю, га, чы, ч і з огляду на орнамент початкових букв — можемо ствердити, що сі пергамініві відривки походять із XII, а найпізнійше із XIII в.

Букви над стрічками являються дуже рідко, частійше лише в наголовках зачал. Титла має форму: —, над буквами звичайно: —. Як знак перепинювання служить точка, поставлена в горішній часті рядка, часом дві точки одна над другою; при кінці уступів звичайно 3 точки :•. Заставки на відривках не збереглися. Загальне вражіння вигляду письма найбільше подібне до Гал. Евангелія з р. 1144. Викінчення менше старанне і каліграфічне, як у Городиському (Бучацькому) Евангелію, або в Лаврівському першому фрагменті, — а ще більше різняться наші відривки щодо каліграфічного викінчення від Городиського (Христиноп.) Апостола XII в. який під тим зглядом можна назвати просто взірцевим.

Мова і правопись.

Хоч малі розміри наших відривків не дають багатого матеріалу до пізнання мови і правописі пам'ятника, всеж таки і на тому невеличкому просторі ввіли продертися деякі замітні прояви граматичні і правописні.

1. Глухі самозвуки Ъ та Ь уживаються так, як у сучасних східно-словянських текстах, причому збереглося чимало прикладів правильного уживання сих обох самозвуків, такого, як у давних церковно-словянських пам'ятниках.

Вони знаходяться однак у стані значного упадку тратять

своє давнє звукове значіння, і або відпадають, або переходять у повні самозвуки о та е.

Писець пропускає їх часто, не відчуваючи їх звукового значіння: к нимгъ (1 α), в слѣддъ (1 α), дондеже (1 α), створи (1 α), внемлѣте (2 α), в темници (3 α), книжникъ (2 α), вдовица (2 β), всѣхъ (2 β), в дары (2 β), всего (3 α), вжа-
дахъ сѧ (3 α).

2. Зам. Ъ та Ь являються часто вже повні самозвуки о та е: мѣсть (1 α), темници (3 α), ко мнѣ (3 α); часами такий повний самозвук являєть ся більше з графічних причин: даже (4 α), зам. дажъ, даждъ.

Часами являєть ся ь зам. ѣ: трекоуеть зам. трѣкоуете (л. 2 α).

3. Загально-словянським сполученням: Cons. + ^к_р + Cons., Cons. + ^к_р + Cons. і давнім церковно-словянським сполученням: Cons. + ^л_р + Cons., Cons. + ^л_р + Cons. — відповідають у Городиських Відривках сполучення вже найновішої фази розвою, а саме: Cons. + ^л_р + Cons., Cons. + ^л_р + Cons., які розвинулися із сполучень ^л_р + Cons., Cons. + ^л_р + Cons., коли вже глухі після плавних утратили своє звукове значіння, а перед плавними перейшли в повні, як се бачимо, напр., в Житію Сави, пам. XIII в.¹⁾

В Город. відривках бачимо ось які приклади сеї прояви: терпить (1 α), торжищахъ (2 α), вѣверже (2 β), вѣвергоша (ibid.), долги (4 α), долгъ (4 α), долж (ibid.).

4. Часом появляється ь (а не звичайне давнє церковно-славянське н) перед йотованими самозвуками у сполученнях: ья, ью, ьє, зам. ня, ню, нє.: цѣлованья, (2 α), прѣдѣданья (2 α), лишѣнья (2 β), имѣнья (2 β), сложѣнья (3 α), прошѣнья (4 α). Таким сполученням відповідають звичайно у північно-західних сучасних українських говорах змячені, а в південно-східних здвоєні попередні співзвуки: сідання — сидання, прошіня — прошіння. Сполучення ья, ьє, ью появляються вже в найдавніших староболгарських пам'ятниках, на прикл. в Зогр.

¹⁾ Порівн. А. Kolessa: Dialectologische Merkmale. Archiv für slav. Philologie. Bd. XVIII S. 211.

Еванг. а скріплені відповідною проявою живої української мови розростаються широко особливо в староукраїнських пам'ятниках, напр. в Гал. Ев. 1144, в Житію Сави і т. д.¹⁾ Бачимо їх часто також в Город. (Христ.) Апостоли, в Город. (Буч.) Евангелію, в Лавр. перг. відр. ч. 1. і т. д.

5. Постійно уживається в Город. листках ть в закінченнях 3 ос. дієслів: тєрпить (1 а), ддддть (2 а), имать (2 а), ѡимоуть (2 а), слышнть (2 а), отвѣщають (3 а), трыкоунть (4 а), сїитьсѧ, вѣдѣть (4 а).

6. Відповідно до малого розміру відривка являється в ньому доволі часто поява ч̣ зам. здовженого ц. сл. є перед ь і перед нескладовим н в слідуючій складі, — в таких сполученнях, в яких чуємо в сучасній українській мові звук і: лишч̣ньа (2 β), прошч̣ньа (4 α), сложч̣ньа (3 α).

Діалектологічне значіння сеї прояви умотивоване А. Соболевським в його Очерках²⁾ та „Лекціях“,³⁾ а прийняте почасти проф. Ягічом в його „Критичних замітках“⁴⁾ особливож підперте А. Шахматовим⁵⁾ обговорюю ширше в студії п. н. „Dialecteologische Merkmale“,⁶⁾ де подана і дотодішня література сього питання. З цілою рішучістю піддержує А. Шахматов діалектологічне значіння т. зв. нового ч̣ і в своїх пізнійших працях: „Курсь історії русскаго языка. (Читань вь Петерб. Университетѣ вь 1909, 1910 уч. г. Ч. II, стор. 166—167 і т. д.); „Очеркъ історії древнѣйшаго періода русскаго языка (Энциклопедія славянскої філології Вып. XI, г. Петрогр. 1915.)

Фонологічного і діалектологічного значіння сеї прояви не признає акад. А. Кримський, мотивуючи свої погляди в кількох працях,⁷⁾ де він таке ч̣ зам. є називає: „южно-

¹⁾ Порівн. мої Dialectologische Merkmale в. с. 216, 509.

²⁾ Очерки изъ истории русскаго языка. Київъ. 1884.

³⁾ Лекції по історії русскаго языка. Київъ. 1888, і пізнійші видання.

⁴⁾ Критическія замѣтки по історії русскаго языка. С. Петерб. 1889.

⁵⁾ Исслѣдованія вь области русскої фонетики. Варшава. 1893, стор. 214, 133.

⁶⁾ A. Kolessa: Dialectologische Merkmale I. с. Jagić Archiv für slavische Philologie Bd. XVIII. Порівн. стор. 217—219 і стор. 482—492.

⁷⁾ „Филологія и Погодинская гипотеза“ „Кіевская Старина“ 1899 р.; „Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів“ (Науковий Збірник присвячений проф. М. Грушевському. Льв. 1906).

славянская лже ортографія“¹⁾ або „лжеэтимологическое ѣ“²⁾

Скептично відніся до такого погляду А. Кримського на т. зв. „нове ѣ“ Волод. Розов. у своїх працях п. н. „До староруської діалектології. Іще до питання про галицько-волинське наріччє“³⁾ і „Трильоґія проф. А. Кримського“⁴⁾ Основній критиці піддав погляди А. Кримського А. Шахматов у рецензії його ґраматики.⁵⁾ Обговорює він се питання також у праці „Очеркъ истории древнѣйшаго періода русскаго языка.“⁶⁾

Бачну увагу звертає на звукове значіння букви ѣ, проф. др. С. Смаль-Стоцький у своїй ґраматиці.⁷⁾

На сьому місці не можу вдаватися в подрібний розбір сього спірного проблему. Маю намір повернути до нього при иньшій нагоді.

Тут сформулю лиш коротко мій теперішній погляд на се питання — навіязуючи до тих діалектологічних матеріалів, винятих із староукраїнських пам'ятників, та сучасних аналогій, які я подав у згаданій студії „Dialectologische Merkmale“.

Таке ѣ що появляється в церковно-словянських пам'ятниках східно-словянської редакції в наслідок упадку звукового значіння самозвуків ѣ та ѣ замісць церк.-слав. давнього є перед складами — а) які кінчилися на к, що, тратячи своє звукове значіння, впливало (α) на якість самозвука в попередньому складі, β) полишало свій слід у формі змягчення попереднього співзвука в тім самім складі, б) перед складами, які кінчилися на нескладове и, в) в словах, які кінчилися на еннє — має фонологічне значіння.

Коли ѣ зам. є являється в таких сполученнях, де йому в су-

„Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинаріѣ Приднѣпровья т. I. вип. 1. Москва 1907.

¹⁾ Укр. ґрам. I. стор. 51, 52, 56, 63, 70, 72, 77.

²⁾ *ibid.* стор. 58: „Лжеэтимологическое ѣ которое, уродуетъ собою вышеперечисленные церковные памятники и закрываетъ ихъ малорусскую суть“.

³⁾ Записки Наук. тов. ім. Шевченка т. LXXVII.

⁴⁾ Записки Наук. тов. ім. Шевченка т. LXXVIII.

⁵⁾ Порівн. Rocznik slavistyczny Kraków 1909. т II. стор 135—174.

⁶⁾ в. с. Энциклопедія славянської філології т. XI. 1. Спбургъ 1915.

⁷⁾ Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Wien 1913, стор. 76, і т. д. Із поглядами проф. Стоцького не згоджується Т. Lehr у рецензії сеї книги. (Порівн. „Rocznik slavistyczny“ т. VII (с. 74—9).

північну) київської землі. Київ лежав мабуть у перехідному пасмі. Правдоподібно під впливом сильних завязків південно-українського діалекту, які розвинулися тоді мабуть в землі Уличів і Тиверців, появляється монофтонгічне $\text{ѣ} = \text{і}$ у південних Полян, в Києві — і йде побідним походом далше на північ і північний захід.

Поруч такого ѣ зам. ϵ , що має фонологічне і діалектологічне значіння, появляється часто у східно-словянських пам'ятниках із церковно-словянським підкладом ѣ зам. ϵ і в таких випадках, де йому в сучасній українській мові відповідає не звук і — але ϵ . Воно появлялося і удержувалося в деяких українських пам'ятниках почасти під впливом графіки південно-словянського підкладу — почасти під впливом аналогії до таких слів, де ѣ зам. ϵ було фонетично оправдане.

В таких випадках має поява ѣ зам. ϵ не фонологічне, лише графічне значіння.

7. Зам. ц.-сл. сполучень жд бачимо в Городиських Листках ж: *гражанє* (л. 1 α), *соўжю* (л. 1 β), *одежах* (л. 2 α), *жажюща* (л. 3 α).

8. ж і ч сполучується тут дуже часто з йотованим самозвуком ю: *притчю* (л. 1 α , 2 β), *соўжю* (1 β), *алчюща* (3 α), *жажюща* (3 α).

9. Після г, к, х появляється в Город. Відр. постійно ч : *дрочгъи* (л. 1 β , 2 β), *долгъ* (4 γ).

10. В 3 відмінку заіменника бачимо тут енклітичну форму *ми* (л. 3 α) [В Остром. Ев. *мънѣ*; в Мар. і Зоґр. *мънѣ* і *мънѣ*]. В 4 відм. заім. бачимо оден раз форму 2 відм. *мене* (3 α) а зараз в найближчому рядку і енклітичну форму: *ма* (3 рази на л. 3 α).

11. В розказовій формі: *внемлѣтє* (2 α) бачимо ѣ згідно з давною ц.-слов. традицією. Такі форми, знаходячи підкріплення в народній фонетиці, де тут чуємо звук і , задержуються в староукраїнських пам'ятниках далеко постійнійше, як у давніх великоруських — де на місці ѣ появляється и .¹⁾

12. З давнього ц.-слав. підкладу лишилася форма супіна: *внидоста помолитъ са* (л. 2 β).

13. Лексичні і синтактичні прикмети перекладу.

¹⁾ Порівн. „Dialectologische Merkmale“ в. с 495.

Малий розмір Город. Відривків не може нам кинути повного світла на лексичні та синтактичні прикмети перекладу. Всеж таки при помочи порівняння текстів, яке подаємо в примітках, показується наглядно, що переклад Евангелія, до якого належать Листки — не є копією ніякого із знаних нам старих церк. слов. текстів; одні вислови і фрази має воно спільні з одною, другі із другою групою старинних ц.-слав. перекладів Евангелія, або з поодинокими текстами а декуда дає проби самостійних оригінальних висловів.

Найкраще покажуть нам се приклади.

В Ев. Луки XXI. 3—4 читаємо: в Город. Відр.: лише́нькѣ
Зогр. Ев.: лише́нькѣ Мар. Ев.: лишени́кѣ Остр. Ев.: лишени́и
Гал. 1144: лише́нькѣ Сав. Ев.: ѡбожѣства.

Проф. Ягіч вважає перший вислів за давніший; з інших, пізніших висловів перекладу цитує він ще: отъ недоста́тъка.¹⁾

В Ев. Матея XXV, 34—37, читаємо:

в Город. Відр., Зогр. Ев., Остром.: праведни́и; в Мар. і Сав.:
праведни́ици.

В Ев. Луки XX, 45—47:

в Город. Відр.: прѣдсѣдани́а на соньмищи́хъ; в Мар. і Зогр.
прѣдсѣдани́кѣ; в Остр.: прѣдсѣдани́а; в Сав.: прѣдсѣдзвани́а
на ѡбѣдѣхъ.

В Ев. Матея VI, 8—13:

Город. Відр.: наставѣшаго дне́ (τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον);
Мар.: наставѣшааго; Сав.: наставѣшаго; Мирослав. наставѣ-
шаго; Ассем.: хлѣбъ нашъ насъщны́и; Арх. Ев. 1092: на
соушы́нъи днь; Остром.: насъщны́и; Гал. Ев. з XV в.: на-
сѣшны́и.

Окремо стоять від обох тих груп Зогр.: настоаштѣ; Горо-
диське (Бучацьке) Евангеліє: хлѣбъ бѣитнѣи дажъ намѣ на
всакъ днь, — а з другого боку Гал. Ев. з р. 1144: хлѣбъ нашъ до-
стоинѣ ствоу дажъ намѣ дньсь.

Окрім того в Ев. Луки XI, 3, читаємо:

в Зогр.: надневѣнѣи, а в Сав.: дневѣнѣи.

Ягіч цитує ще із інших текстів: приджщи́и, прѣидоущи́и.
По його думці треба вважати за давнішу формацію: наставѣ-

¹⁾ Порівн. V. Jagić: Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Neue berichtete und erweiterte Ausgabe. Berlin 1913. S. 359.

шааго дьне в Мар., Сав., Миросл. — яка появляється і в наших відривках; вислов насжштъныи прийшов щойно по деякім хитанню; інші вислови ще новіші; вислов: насъщдъныи який бачимо і в Гал. Ев. XV в. — вважає він за наслідок т. зв. народньої етимології — від слова насътити замість незрозумілого насжштъныи.¹⁾

В Ев. Мат. *ibid*:

В Город. Відр. читаємо: остави намъ долгы наша, ако же мы оставляемъ долгы долж. . . .

В Сав., Остр., Арх. Город. (Буч.) Гал. XV.: остави.

В Зогр. Мар. і Гал. 1144: отъпоустѣ.

В Город. Відр., долгы, Зогр. дългы, Мар., Сав., Остр.: дългы і т. и.

В Город. (Буч.) Ев.: грѣхы.

За старинний вислов — який бачимо в наших відривках, як у давніх текстах, — вважає Ягіч мнасъ (μνᾱ, accusat. plur.: μνᾱς); пізнійше являєть ся пѣназь и інші вислови.²⁾

В Город. Відр. бачимо слово кънижъникъ; трохи пізнійше являється в ц.-слов. пам. також слово кънигъчии.³⁾

За давнійше вважає Ягіч слово алъкати, (алчюща), яке бачимо в Город. відривках, як лакати.⁴⁾

Декуда бачимо в Город. Відривках такі конструкції, які вказують на значну незалежність сього нерекладу від старинних ц.-слов. первовзорів.

В Ев. Луки XIX. 12—18.

В Город. Відр. читаємо: вѣдаши мѧ ако чѣка (ѧра); в Мар. ѣко азъ члвкъ ѣръ есмъ; так і в інших давніх текстах.

В Ев. Мат. XXV. 34—37.

В Город. Відр.: нага одѣсте мѧ; в Сав., Мар., Зогр., Гал. 1144: нагъ и одѣсте мѧ (ми) *ibid*. — Город. Відр.: воленъ и посѣтисте мене; в Мар., Зогр., Сав., Гал. і т. и.: волѣхъ и посѣтисте мѧ.

Дальші докази почасти компромісового, декуда незалежного становиска Городиських Фрагментів зглядом інших старинних церковно-словянських перекладів Евангелія подасть нам порівнянне

1) Порівн. V. Jagić: Entstehungsgeschichte, в. с. 367.

2) Jagić: Entstehungsgeschichte, 313.

3) *ibid* 289.

4) *ibid*. 283—4

текстів, якого вислід приміщую в приписках. Перед текстом вказана література важніших видань які, цитую, та скорочень, якими послугуюся вже в сьому уступі.

Текст.

Текст Городиських листків подаю без ніяких змін, — так, як він зберігся в рукописі. Пропущені букви, слова або уступи, яких не можна відчитати подаю в клямрах (), зазначаючи в важійших місцях джерело, з якого беру доповнення.

На сторінках листків зазначаю стовпці α і β . Текст відривків порівнюю в поодиноких словах або уступах із текстами кількох старинних Евангелій, на основі ось яких видань:

V. Jagić: Quattuor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus caracteribus cyrillicis transcriptum. Berolini MDCCCLXXXIII. Скороч.: Мар. —

V. Jagić: Quattuor evangeliorum Codex clagoliticus olim Zographensis, nunc Petropolitani caracteribus cyrillicis transcriptum. Berolini, MDCCCLXXXIX. Скороч. Зоґр. —

J. Črnčić: Assemanovo izbornu Evangeljelje, v Rimu 1878. — Скороч.: Ассем.

Остромирово Евангеліє 1056—1057 г. хранящееся въ импер. публ. библ. иждивеніемъ петербурскаго купца Ильи Савинкова. СПб. 1883. Скороч. Остром.

В. Щепкинъ: Саввина книга. Съ прилож. 4-хъ фототип. снимковъ. СПб. 1903. Скороч.: Сав.

Арх. Амфилохій: Четверо Евангеліє Галичское 1144 г. сличенное съ древнеславянскими рукописными Евангеліями XI—XVII в. и печатными: Острожскимъ 1571 і т. и. Москва 1882. — Скороч.: Гал. —

Городиське (Бучацьке) Евангеліє — цитую на основі безпосередніх виписок із рукописі. Скороч.: Город. —

J. Hanusz: Eine Unbekannte altslovenische Handschrift [Archiv für slav. Philol. VI. 118—119]. Виписки із галицького Евангелія з XV—XVI в. — Скороч. Гал. XV.

Льуба Стојановић: Миросьлављево јеванђеље издање Кр. Александра I. Беоґр. 1897.

Aem. Kaľužniacki: Evangelium Putnanum. (Monumenta linguae palaeoslovenicae collecta et in lucem edita I. Vindob. MDCCCLXXXVIII.

Листок 1. стор. 1. стовець а.

Перший рядок перетятий.

- а) [нхъ вопіющихъ къ нему] ¹⁾
днь и ношь и терпить ¹⁾ но
глю вамъ яко створи(ть)
мѣсть ²⁾ въ скорѣ: . . . ѿ ѿ
зі.
- б) Рѣ гъ притчю сию члкъ ³⁾
(нѣкыи добра рода и) ³⁾
де на страну далече:
приати цѣтво ⁴⁾ и въ
зврати сѣ ⁵⁾ призва ⁶⁾ же
і ракъ своихъ (къдасть) имъ ⁷⁾ і
мнѣть и рѣ к нимъ къ
плю дѣките дондеже пр
идоу а бѣжане ⁸⁾ невидѣ
хоу ⁹⁾ его и послаша мѣ
твѣ ¹⁰⁾ в сѣдѣ его глѣ не

Листок 1. стор. 1. стовець б.

приде ѿ трѣи глѣ
мнѣть твоѣ ¹⁾ гн створи
ѣ мнѣть рѣ же томѣ
тъи воуди ѣ ю градѣ

а) З Еванг. Луки гл. XVIII, 7.

¹⁾ Сав.: трѣпнѣть по нихъ; Мар.: трѣпнѣть; Остр.: трѣпнѣть на нихъ; Миросл.: трѣпнѣть по нихъ.

²⁾ Так в Мар.; Сав. і Гал.: мѣсть.

б) З Ев. Луки XIX, 12—18.

³⁾ Текст нечиткий; доповн. з Гал. Ев.

⁴⁾ Мар.: цѣтвѣ; Гал.: сѣѣ цѣѣ.

⁵⁾ Гал.: звратѣти сѣ.

⁶⁾ Мар. і Гал.: призвакъ же.

⁷⁾ Пропущено: къдасть; доповн. з Гал. Ев.

⁸⁾ Зогр., Мар.: граждане.

⁹⁾ Так, похибка, зам. ненавидѣхоу его.

¹⁰⁾ В Гр. текстѣ: προσβίαν; Мар. і Зогр.: молитѣж; Гал. мѣтѣвоу.

¹⁾ Мар.: тѣѣ.

вѣ²⁾ и приде (дрогъ)
 гѣи глѣ гѣи мнѣтъ тво
 га³⁾ юже имѣхъ положи
 на оубрѣсѣ⁴⁾ оубогахъ
 сѣ⁵⁾ ако члѣвкѣ гартѣ⁶⁾ еси
 вѣземлѣши егоче не по
 ложивѣ⁷⁾ и жнеши егоче
 же не сѣивѣ⁸⁾ и глѣ емѣ
 ѿ оустѣ твоихъ соужю⁹⁾
 ти злѣи рабѣ вѣдѣ
 ши¹⁰⁾ ма ако члѣка¹¹⁾

Листок 1. стор. 2. стовпец а.

ако всакомоу¹⁾ имоу
 щемоу²⁾ дадатъ:³⁾ а ѿне
 имоущаго еже иматъ⁴⁾
 ѿимоутъ⁵⁾ ѿ него си глѣ
 а възглѣси имѣи оуши
 слышати да слышитъ:
 а) соу⁶⁾ зѣ сѣаѣ ѿ лѣ
 рче гѣ своимъ оучнѣ

²⁾ Мар. і Зогр.: область імѣ надъ десѣтъхъ градъ; Гал.: ѣт боудн надъ ѣю градъ.

³⁾ Мар.: твоѣ.

⁴⁾ Зогр. і Мар.: положенъ вѣ оубрѣсѣ; Гал.: юже имѣхъ положеноу вѣ оубрѣсѣ.

⁵⁾ Мар., Зогр. і Гал.: боухъ во сѣ тебе.

⁶⁾ Зогр. і Мар.: фрѣ.

⁷⁾ Мар.: положѣ; Зогр. і Гал.: положѣ.

⁸⁾ Зогр.: сѣивѣ; Мар.: сѣивѣ; Гал.: сѣивѣ.

⁹⁾ Зогр., Мар.: сѣждѣ; Гал.: соужю.

¹⁰⁾ Мар.: вѣдѣашѣ; Гал.: вѣдѣашѣ.

¹¹⁾ Мар.: чко азъ члѣвкѣ фрѣ емѣ.

¹⁾ Мар.: всѣкомоу.

²⁾ Мар.: имѣщемоу.

³⁾ Зогр., Мар.: дадатъ.

⁴⁾ Зогр., Мар.: иматъ.

⁵⁾ Мар.: ѿимѣтъ; Гал.: ѿимѣтъсѣ.

а) З Еванг. Луки гл. XX, 45—47.

кѡмѣ · внемлѣтѣ⁶⁾
ѿ книжникъ ·⁷⁾ хотѣ
щихъ въ одежахъ⁸⁾ хо
дити · любящихъ⁹⁾
цѣлованья¹⁰⁾ на торжи
щихъ · прѣдсѣданья¹¹⁾ на
сонмищихъ

Листок 1. стор. 2. стовпеч β.

а) (ва)мъ ѿ
ко вдовица¹⁾ си оубога²⁾
боле всѣ(хъ) вѣверже³⁾ (вси бо)⁴⁾
ѿ извѣтка своего⁵⁾ вѣве
ргоша⁶⁾ в даръ⁷⁾ · а си ѿ ли
шѣнья своего все имѣ
нье⁸⁾ свое вѣверже еже⁹⁾ им
аше: ¹⁰⁾ си глѣ възглѣси имѣ
и оуши слышати да слы
шитъ: Нѣ зѣ ѿ ѿ

6) Сав.: книмаітѣ совѣ; Мар.: внемлѣтѣ.

7) Сав.: книжъникъ.

8) Мар. і Сав.: одеждахъ; Гал.: одежахъ.

9) Так і в Сав.

10) Мар.: цѣлованиѣ; Сав.: цѣлованни.

11) Сав.: прѣждѣзванни на ѡбѣдѣхъ; Мар.: прѣдсѣданиѣ;

Остр., прѣдсѣданиа.

а) З Еванг. Луки гл. XXI, 3—4.

1) Мар.: вѣдовицѣ.

2) Мар.: оубогаѣ.

3) Мар.: вѣврѣже; Сав., Остр. і Гал.: вѣврѣже.

4) Нечит.; доповн. з Зогр. і Мар.

5) В Сав. пропущено.

6) Мар.: вѣврѣргоша; Остр. і Гал.: вѣврѣргоша.

7) Мар. додано: вѣниа; Остр.: вѣ даръ вгѡу.

8) Зогр.: лишеньѣ; Мар.: лишениѣ; Сав.: ѡбожѣстка; Гал.: ли
шеньѣ; Остр.: лишениа.

9) Мар.: имѣниѣ; Зогр.: имѣнье; Остр. имѣниѣ.

10) Так в Остром.; ті слова пропущені в Сав. і Гал.; Мар.: имѣ;
Остр.: еже имѣаше.

вѣднии¹⁴) гл̄ще: г̄и когда
тл̄ видѣхѡмъ алчю
ща¹⁵) и напитахѡмъ¹⁶) ли
жакюща¹⁷) и напоихѡм

Листок 2. стор. 2. стовпец а.

а) подовите¹) сѧ оубо имъ
вѣсть во оцѣ вашѣ их²) же
требуѣте³) прѣк(дѣ)⁴) прошѣ
ныя⁵) вашаго⁶) тако оубо мо
(лите сѧ вѣ)⁷) ѿче нашѣ⁸)
иже еси⁹) на небѣхъ¹⁰) да ст
тъ¹¹) сѧ имѧ¹²) твоѣ да придетъ црцѣт¹³)
(вѣе твоѣ¹⁴) да бѣ
(д)етъ¹⁵) волѧ¹⁶) твоѧ¹⁷) ако¹⁸)

¹⁴) Так в Зогр., Остр.; Мар. і Сав.: правѣднниці.

¹⁵) Зогр.: алчжшта; Мар., Сав.: алчжца; Гал. алчющѧ; Остр.: алчжца.

¹⁶) Сав.: напитѣхѡмъ.

¹⁷) Мар., Сав. і Остр.: жажджца; Зогр.: жажджшта.

а) З Ев. Мавей VI, 8—13.

¹) В Гал. се слово пропущено.

²) Мар.: ихъ.

³) Мар., Зогр.: трѣбуѣте; Остр. і Гал.: трѣбуѣте.

⁴) Зогр., Остр.: прѣждѣ; Гал.: прѣже.

⁵) Мар. і Зогр., Миросл.: прошеннѣ; Сав., Остр.: прошенни; Гал.: прошенны; Путн.: прошѣнны.

⁶) Зогр., Остр. і Гал.: вашѣго.

⁷) Нечит.; доповн. з Гал. Ев.; так само в Зогр., Мар., Остр.: мо-
лите вѣ сѧ.

⁸) Мар.: нашѣ.

⁹) Мар.: си; Гал. XV: ѣси.

¹⁰) Зогр. і Мар.: небесѣхъ; Остр., Гал. XV: небсѣхъ; Путн.: небсѣхъ.

¹¹) Мар. Зогр. і Сав.: стнѣтъ сѧ; Остр., Путн.: стнѣтъ сѧ.

¹²) Гал.: да сѧ остѣтъ имѧ.

¹³) Слова: да придетъ црцѣтѣ дописано над рядком.

¹⁴) Мар.: цѣрствнѣ; Остр.: цѣрѣтнѣ; Гал.: цѣрствнѣ твоѣ.

¹⁵) Сав., Мар., Зогр.: придетъ, бждетъ; Путн.: принидетъ.

¹⁶) Зогр.: волѣ; Мар., Сав., Миросл.: волѣ.

¹⁷) Зогр. і Мар.: твоѣ; Остр.: твоѧ; Заг. XV: бждетъ волѣ
твоѧ.

¹⁸) Сав. і Гал.: ако; Зогр., Мар.: ꙗко; Гал. XV: ꙗко. Остр.: ꙗка.

(н)а нехѣ¹⁹⁾ така²⁰⁾ и на зѣмли²¹⁾
 (х)лѣбѣ²²⁾ наставѣша
 го днѣ²³⁾ даже²⁴⁾ намѣ днѣ²⁵⁾
 и остави²⁶⁾ намѣ долгѣ²⁷⁾
 наша²⁸⁾ яко²⁹⁾ же³⁰⁾ мы оста
 вляемѣ³¹⁾ долгѣ³²⁾ долж³³⁾

Переведена аналіза тексту та порівняння його із іншими перекладами Евангелія показує нам, що хоч Городиський Відривок Евангелія не великий, — всеж таки продерлися в ньому через церковно-словянський підклад такі діалектологічні прояви, що дають підставу зачислити сей фрагмент до староукраїнських пам'яток.

Територія, де він був написаний, — се південна Волинь, найправдоподібніше Городище. Час написання — XII або XIII вік. Як палеографічні, так і граматичні його прикмети та переважно

¹⁹⁾ Сав., Зогр., Мар.: нехѣ.

²⁰⁾ В Зогр., Мар., Сав. се слово пропущено. Остром.: иака. Арханг.: ака.

²¹⁾ Ассем. і Мар.: зѣми.

²²⁾ Зогр., Остр.: нашѣ; Мар.: нашѣ.

²³⁾ Мар.: наставѣшаго днѣ; Сав.: наставѣшаго днѣ; Миросл.: наставѣшаго днѣ даждѣ; Зогр. і Карп. XIII в.: настѣиштѣ . . . (дальше пропущено). Ассем.: насѣштѣны; Остр. насѣиштѣны; Арх. 1092: на соушѣныи дѣи; Гал. Ев. XV: насѣишныи; Город. (Буч.) Ев.: вѣтѣнѣныи даждѣ намѣ на всѣкѣ дѣи (л. 39 β, γ). Гал. Ев. 1144: хлѣбѣ нашѣ достѣиштѣ вѣтѣкоу даждѣ намѣ днѣнѣ (τὸν ἄρτον ἡμοῦν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον). Путн.: хлѣбѣ нашѣ прѣидѣущи. Добр. 1164: . . . достѣиштѣ даждѣ.

²⁴⁾ Мар.: даждѣ; Путн.: даиже; Зогр., Гал.: даждѣ.

²⁵⁾ Мар.: днѣнѣ.

²⁶⁾ Так в Сав., Остр., Арх., Город. і Гал. XV: остави; Миросл.: остави дълги наше. Зогр., Мар. і Гал.: отѣпоустѣи — отѣпоустѣемѣ. Гал.: ѿпоустѣемѣ дължнникомѣ.

²⁷⁾ Зогр.: дългы; Мар., Сав., Остр.: дългы.

²⁸⁾ Сав., Остр.: наша.

²⁹⁾ Зогр., Мар.: яко.

³⁰⁾ Сав.-Мар. пропущено; Гал. і Путн.: и.

³¹⁾ Сав.: оставляемѣ; Остр.: оставляемѣ.

³²⁾ В Зогр., Мар., Сав. і Остр.: се слово пропущено.

³³⁾ В Город. (Буч.) Ев. се речення перекладено ось як: остави намѣ грѣхѣ наша яко же и мы оставляемѣ всѣкомоу должникому нашѣмоу.

архаїчний підклад церковно-слов'янського тексту промовляють скорше за другою половиною або кінцем XII в.

В сім'ї церковно-слов'янських перекладів Євангелія займав сей затрачений пам'ятник визначне місце і відзначувався старинною основою, компромісово-еклектичним відношенням перекладчика до своїх церковно-слов'янських перовзорів і пробами самостійної концепції перекладу. В графіці бачимо замітну послідовність.¹⁾

¹⁾ Зазначую з подякою, що п. проф. др. С. Смаль-Стоцький прочитав коректурні листки сеї праці і породив авторови деякі цінні замітки. О. К.

СЛОУЛА НОВОГО ТІМ ПРОВЕДЕНІ ВЪА
НТНОХНЮ. БЪЖЕ ВЪЛЪ ТОЦЪЛОСЪБЪ
РАСА ВСА ЦРКЪЗІ. НИЛОУУНЖЕ НАРОДЪ
МЪНОГЪ. НАРЕКОША ЖЕ ПРЪЖЕ ВЪА
НТНОХНЮ УЧЕНИКЪЗІ ХРЪСЪТЪА ИЪЗІ
ВЪТЪЖЕ ДИНСЪЗІ НАДОША ѿ НЕРЛАМА
ПРРЦІ ВЪАНТНОХНЮ. КЪСТА ВЪЖЕ
ЮДНИЪ ѿ ГИХЪЗІ МЕНЬМА ГАКЪ.
ПРРЕУЕДЪХМА. ГЛАДЪВЕЛНИКЪХОЩЕТЬ
БЪТИ ПОВСЕ МЪСЕЛІЕНЪМЪ. ИЖЕ БЪІСЪ
ПРІКЛАВ ДИНСЕСАРІ. ѿОУЧЕНИКЪЗІ
ЖЕ ТАКОЖЕ КТО НАМАШЕ. НАРЕКОША КО
ГОЖДО НЪЗНА СЛОУЖЪБОУ. ПОСЛАТИ
ЖИВОУЩІМЪ ВЪНЮ ДЕНБРАТІМЪ. ИЖЕ
И СЪТВОРНША ПОСЛА ВЪШЕ КЪСТА РЦЕ
МЪ. РОУКОЮ ВАРНАКИНОЮ СЛОУАКЪ
ВЪВРЪМАЖЕ ОНО. ВЪЗЛОЖИ НАРОДЪ
ЦРЪРОУЦЪ. ОЗЛОБИТИ ИЪКО ТЕРЪІ
ІА ѿ ЦРКВЕ. ОУБИЖЕНІА КОВА БРАТА
И ѿА НОВА МЪУЪМЪ. И ВИДЪ ВЪІА КО
ОУГОДЬНО КЪСТЪНЮ ДЕОМЪ. ДИЛО
ЖИАТИ ПЕТРА. БАХОУЖЕ ДНЬКО
ПРЪСНЪКЪ. КЪДА ЖЕ МЪВЪСА ДНИ

Е
КЪКО НОВА ТЛА
ВЪЗЛОЖИ РОУЦЪ
ПРІКЛАВ ДИНСЕ
САРИ. ГАНІА КІА
РИА КЪТ. А ГИ
ПОУПОСТАВИ ЦР
ЖИД ВАСІА. ПР
ДА ѿГНАВЪ. ВЪ
АУГДО НЪГЛАНИ
ГЛАДЪГЛАРА ДИ
ІАЖЕ МОИ РАНА
ДИ. ДАНЪА КЪСЪ
КЪІА ПРРОДЪ ПР
МОУЧЕНИКЪМЪ
ИКОЖЕ НОВА
ПОУПАДЪТЪ ОУ
САТЪМА НА ДІА
ТЕЛО СЕИ. ПРЪКЪ
ХЪКЪСТА НЪУЕСА
ИЪВЪТЪТЪ МЪСА
СНЪЖЕ НАГО. ТА
ХАМЕА. ДА ІЕ ПР
СТРАЖИМЪ. НАС
НЕЖЕ ІАТИТИ.
ИЪА ГРИПЪІА
СТРОДА. ИЛИ
СЪВЪІАХЪ НА СЪ
ЦЕАНИ. И ПОДЪ
ДЪМА НА ДЕНА
МА. А ВРЪМА
НА КЪАНА. ТЕ
ГО КЪЖИТЬ СІ
ВЪХЪАТИ ПОУ.
ИЪНЦЪ.
И ПРІКЛАВ ДИ
КЕСАРИ. ИЖЕ
ПОСТАВІТЬ
САМОДЪЖАТЕ
ЛЪ.

13 ПРРЕУЕДЪХМА ДО СЮДА

ИЪНЦЪ

215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500

БЪІА ИЖЕ ПЕТРОВА КЪІА.

ГОРОДИСЬКІ ВІДРИВКИ ЄВАНГЕЛІЯ XII-XIII В.

Лист 1. стор. 2.

а.

в.

